Salvadorianae. I. La correspondència de Pere Barrère i Volar (Perpinyà 1690 – 1755) amb Josep Salvador i Riera conservada a la biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona.

JOSEP MARIA CAMARASA & JEAN JACQUES AMIGÓ

Abstract

CAMARASA, J. M. & AMIGÓ, J. J. (1993). Salvadorianae. I. The correspondence of Pere Barrère i Volar (Perpignan 1690 – 1755) with Josep Salvador i Riera preserved at the Salvador Library of the Institut Botànic de Barcelona. Collect. Bot. (Barcelona), 22: 73-104.

After a short biographical sketch about Pere Barrère and Josep Salvador the letters from the first one to the second one preserved with the manuscript documents of the Salvador Library at the Institut Botànic of Barcelona are reported and comented.

Keywords: Barrère, Salvador (Josep), History of Botany, History of Natural History.

Resum

CAMARASA, J. M. & AMIGÓ, J. J. (1993). Salvadorianae. I. La correspondència de Pere Barrère i Volar (Perpinyà 1690 – 1755) amb Josep Salvador i Riera conservada a la biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona. Collect. Bot. (Barcelona), 22: 73-104.

Després d'un esbós biogràfic de Pere Barrère i de Josep Salvador i Riera es transcriuen i es comenten les cartes del primer adreçades al segon que es conserven entre els documents manuscrits de la Biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona.

Paraules clau: Barrère, Salvador (Josep), Història de la botànica, Història de la Història Natural.

INTRODUCCIÓ

Iniciem amb aquesta nota la publicació dels resultats de les recerques empreses sobre la biblioteca, l'herbari i les col.leccions Salvador conservats a l'Institut Botànic de Barcelona. Incorpora també els resultats, en bona part inèdits[1], de recerques anteriors sobre la vida i l'obra de Pere Barrère[2].

J. M. CAMARASA: Grup de Treball d'História de la Ciència. Institut d'Estudis Catalans. Carme, 47. 08001 Barcelona.

J. J. AMIGÓ: Laboratori de Biologia Vegetal. Universitat de Perpinyà. Camí de la Passió Vella. F-66000 Perpinyà.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)
http://collectaneabotanica.revistas.csic.es

A la Biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona es conserven, entre molts altres documents, vint-i-dues cartes de Pere Barrère i Volar adreçades a Josep Salvador i Riera i una darrera adreçada al mateix destinatari per la vidua de Pere Barrère per assabentar-lo de la mort del seu espós. En aquesta nota donarem la transcripció del text d'aquestes cartes acompanyades d'algunes acotacions que ajudin el lector a uar-les en el seu context històric i que completin algunes informacions que a les cartes només són apuntades o que hi són sobreenteses pel seu autor atès que ja eren conegudes per llur destinatari.

ESBÓS BIOGRÀFIC DELS CORRESPONSALS

Abans d'això, peró, hem considerat convenient introduir un esbós biogràfic de cada un dels dos corresponsals, atès que per ara són molt escasses i fragmentàries les dades publicades sobre la vida i l'obra de l'un i l'altre. En el cas de Barrère perquè, fins fa molt pocs anys, no havia estat valorat en tota la seva dimensió de naturalista i, en particular, la seva obra botànica havia romàs ignorada. En el de Josep Salvador i Riera perquè la seva figura, més aviat modesta peró — tal com veurem — gens menystenible, ha quedat del tot eclipsada per la dimensió de les del seu pare i del seu germà Joan, molt més rellevants en la història de la ciència catalana. Aportem en aquests esbossos, al costat de dades ja conegudes, que en algun cas rectifiquem o aclarim a la llum dels estudis més recents de fonts primàries, moltes d'inèdites fruit dels resultats d'aquests mateixos estudis.

Pere Barrère, un naturalista complet en una petita universitat provincial

Pere Barrère i Volar va néixer a Perpinyà a la darreria de 1689 o el 1690 (a la seva mort, el 6 de novembre de 1755, tenia 65 anys). No sabem res dels seus pares ni de la seva infantesa llevat que feu els seus estudis a Perpinyà mateix. Molt versemblantment estudià primer al Col.legi de Sant Llorenç, que regentaven els jesuïtes i que era un dels instruments d'afrancesament de les classes benestants de la «province» del Rosselló durant el regnat de Lluís XIV, i després cursà els tres anys d'estudis de medicina a la Universitat de Perpinyà, de la qual obtingué títol de batxiller en medicina el 3 de desembre de 1717 i el doctorat el 29 de juny de 1718. Un cop titulat en medicina sembla que s'establí professionalment a Perpinyà fins al 1721 (CAMARASA, 1989, p. 47; CHAIA, 1964; HOEFER, 1866, t.3).

Les primeres dades documentades de la seva activitat científica daten de 1720 i el relacionen amb Antoine de Jussieu. En primer lloc una carta d'aquest datada a París el 3 de febrer de 1720 i adreçada a Joan Salvador, que es conserva a l'**Institut Botànic de Barcelona**, ens assabenta que en aquella data Antoine de Jussieu trametia a Joan Salvador un exemplar dels *Icones Lobelii* fent servir Pere Barrère d'intermediari (A. de JUSSIEU, 1720); això fa pensar si Antoine i Bernard de Jussieu no havien pogut fer coneixença amb Barrère en ocasió del seu pas per Perpinyà camí de Barcelona el 1716, al començament del viatge d'Espanya i Portugal que feren en companyia de Joan Salvador, o bé l'any següent, a la tornada d'aquest mateix viatge. Sigui aquest o no l'origen de la seva coneixença, també porten la data de 1720 dues comunicacions adreçades per Barrère a l'**Academie des Sciences** de París, davant la qual foren llegides per Antoine de Jussieu el 30 de setembre d'aquell any i els manuscrits de les quals es conserven a la Biblioteca Central del **Muséum National d'Histoire Naturelle** de París (BARRERE, 1720a; 1720b); ambdues són de tema zoològic, una sobre un organisme bentònic, sessil sobre fons marins rocosos, que ell anomena *Nux pinea marina* i que versemblantment és un

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

ascidiaci del grup de la pinya de mar (*Phallusia mamillata*; ordre dels flebobranquis), l'altra sobre uns insectes que no hem sapigut identificar. Paral.lelament ja devia interessar-se per la botànica per tal com l'any següent Antoine de Jussieu, que era professor de botànica al **Jardin du Roi**, recomanà Barrère al regent de França, el duc Felip d'Orleans, perquè el proposés al Consell de Marina com «*quelqu'un desireux de recueillir des plantes, des racines, des fruits et des semences*» i hàbil botànic susceptible ser enviat a Caiena com a metge botànic reial. Amb aquest títol s'embarcà a Rochefort, entorn del 21 de març de 1722, en el vaixell «*l'Elephant*», cap a la «França Equinoccial» (nom que rebien en aquells anys les possessions de la corona francesa a l'Amèrica tropical) i allí romangué tres anys (1722-25) i segurament hi hagués romàs més temps si no hagués estat pels seus conflictes amb alguns oficials de la colònia (CHAIA, 1967).

Al seu retorn, la data exacta del qual no hem pogut precisar, presentà una comunicació a l'**Academie Royale des Sciences** amb els dibuixos que havia fet dels animals i plantes que havia pogut observar durant la seva estada a la Guaiana i, instal.lat novament a Perpinyà, fou nomenat corresponsal de l'esmentada acadèmia el 14 de juliol de 1725, catedràtic de la Universitat de Perpinyà (1727) i metge de l'hospital militar d'aquesta ciutat (1728). Segons CAPEILLE (1914) hauria ocupat la càtedra de botànica, peró això no és possible, atès que sabem que aquesta no fou creada fins l'any 1766 (AMIGÓ, 1985b), onze anys més tard de la mort de Barrere; de tota manera no es pot descartar que una de les càtedres de medicina de la Universitat de Perpinyà, seguint un ús que era corrent a moltes universitats des de mitjan segle XVI, estigués dedicada a l'anatomia i els simples i que aquesta fos la càtedra de la qual era titular Barrère, sobretot tenint en compte els seus notables treballs, tant anatomo-patológics (CHAIA, 1967) com botànics, de tots els quals parlarem més endavant, així com la defensa aferrissada que feu de la utilitat per als metges dels coneixements botànics.

Fins que el 1737 fou elegit per primera vegada rector de la Universitat perpinyanesa, càrrec en el qual succeí el també metge (i així mateix filósof) Josep Carrère, d'un llinatge perpinyanès que, de mitjan segle XVII fins a la Revolució Francesa, donà nombrosos metges i professors de la Universitat de Perpinyà, no coneixem cap altra noticia de l'activitat científica de Barrere peró, a la vista dels resultats ulteriors, no costa gaire de suposar que es lliurà, durant aquest periode, tant a la seva professió de metge i a les seves funcions acadèmiques com a la prospecció geológica, botànica i ornitológica de Catalunya Nord. Barrère romangué un any al rectorat i el 1738 fou succeit per Josep Noguer.

La primera publicació que coneixem de Pere Barrère data de dos anys més tard, quan publicà a Narbona, el 1740, la seva *Question de médecine, oú l'on examine si la théorie de la botanique ou la connoissance des plantes est nécessaire à un médecin*, treball en el qual refutava les afirmacions del seu company de facultat (i predecessor al rectorat) Josep Carrera (o Carrère), segons les quals el coneixement de les plantes era inútil per als metges. Segons recull GOUGES (1958) aquest debat aparentment intrascendent entre els dos metges perpinyanesos tingué més abast del que podria semblar ja que Barrère havia començat a fer demostracions botàniques al jardí de l'hospital militar de Perpinyà (que hauria estat així, sense portar-ne el títol, el primer jardí botànic de la ciutat) les quals havien estat asprament criticades per Carrère que, tal com hem dit, jutjava innecessari per al metge el coneixement de la botànica. Les crítiques de Carrère haurien estimulat la publicació del fulletó de Barrère i un enfrontament que potser anà més enllà de les paraules atès que motivà «*l'intervention d'un ministre de la justice, un arrêt du Conseil Souverain et des remous dans le monde savant du siècle*». Per altra banda Barrère disposava de poderosos recolzaments ja que el duc de Noailles, que havia estat membre del Consell de Regència durant la minoritat de Lluís XV (1715-1723) i no havia de trigar a ser nomenat ministre d'Estat per aquest (1743), el felicitava,

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

en ocasió d'aquesta polèmica, per la seva dissertació i per les descobertes que havia fet en matèria botànica tant en les terres exòtiques que havia visitat com ara a la seva pàtria i li prometia fer a París tot el que estigués a la seva mà per contribuir a la glória de Barrère (GOUGES, 1958).

D'aquesta època daten també els inicis de la seva relació amb diversos naturalistes estrangers dels més destacats del seu temps, i molt principalment amb Carl von Linné (HULT *et al.*, 1916, pp. 158-163). La seva primera carta adreçada al naturalista suec porta la data de novembre de 1739 i se'n conserven com a mínim quatre més datades entre 1740 i 1747. També es relacionava en aquests anys amb altres naturalistes com ara Albrecht von Haller, llavors professor d'anatomia a Göttingen i metge del rei Jordi II d'Anglaterra[3] a qui adreçava en una data desconeguda de 1742 una carta (l'única que coneixem avui de la correspondència d'aquests dos naturalistes, conservada per un afortunat atzar als arxius del **Conservatoire et Jardin Botanique de Genève**) mercès a la qual sabem que Barrère no sols enviava llavors (precisament de plantes d'Espanya i Portugal!) al seu corresponsal suís sinó, sobretot, que li preparava un herbari, el qual li havia de fer a mans a través de François Boissier de Sauvages (1706-1767) i que li demanava el recolzament per ser admès a la **Royal Society** de Londres:

»*L'affiliation à la Societé Royale des Sciences de Londres me tient fort à coeur. Ce nouveau titre me procurerait un poste que me serait avantageux à tous les égards et qui me procurerait de quoi vivre le reste de mes jours; ainsi je vous supplie, Monsieur, d'agir vivement pour me procurer la joie d'être reçu à la Societé Royale des Sciences de Londres; vous ne sauriez me faire un plus grand plaisir; ne vous relâchez pas jusqu'à ce que la chose soit finie. j'attends de vous cette grâce que je vous demande très instamment*».[4]

Un desig ben legítim peró que no sabem que arribés a fer-se realitat en el cas de Barrère. Les llavors de plantes d'Espanya i Portugal que Barrère enviava a Haller a Göttingen ens evoquen les seves relacions de vint anys abans amb Joan Salvador i Antoine de Jussieu, evocació que esdevé gairebé certesa respecte a la procedència de les plantes ibèriques de Barrère quan veiem que aquest, en dues de les seves cartes a Linné fa referència explícita al patriarca de la família Salvador, Jaume Salvador, que precisament moria el 1740 als 92 anys d'edat tal com Barrère explica a Linné en les seves cartes del 30 d'octubre de 1740 i del 10 de gener de 1741:

»*Lusitani et hispani plane peregrini sunt in rebus botanicis, phisicis, anatomicis &c. unum tantum noui Jacobum Salvador Catalanum, botanicum peritissimum, amicum meum charissimum, nuper Demortuum*».[5]

»*Jacobus Salvador Catalanus, pharmacopola, Botanicus peritissimus, vir officii plenus, obiit Barcinonae 22 mensis junii 1740 aetatis 92 annos*».[6]

Foren aquests els seus anys més fecunds científicament encara que no reeixís a fer-se admetre a la Royal Society. El 1741 publicà *Dissertation sur la cause physique de la couleur des nègres, de la qualité de ses cheveux et de la génération de l'une et de l'autre*, que s'inscriu en el quadre del debat sobre el color de les races qua avui anomenem melanodermes, força viu i amb una àmplia participació internacional en el seu temps (BROC, 1974), i també la que havia de ser la més coneguda i difosa de les seves obres: *Éssai sur l'histoire naturelle de la France équinoxiale, ou dénombrement des plantes, des animaux et des mineraux qui se trouvent dans l'île de Cayenne, les îles de Remire, sur les côtes de la mer et dans le continent de la Guyanne.* El 1743 publicaria la seva *Nouvelle relation de la France équinoxiale, contenant la description des côtes de la Guiane; de l'île de Cayenne; le commerce de cette colonie; les divers changements arrivés dans ce pays et les moeurs et coutumes des differents peuples sauvages qui l'habitent* que més tard

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

(1746) fou traduida a l'anglès i assolí també una difusió considerable en aquesta llengua. L'*Éssai* constituia el primer esbós d'un catàleg naturalístic de la fauna, la flora i la gea de Caienna i del seu entorn i, tot i que sembla que durant la seva estada a terres americanes Barrère pràcticament no es va moure de Caiena i que devia una gran part de les seves informacions a les dades que li van facilitar diferents missioners jesuites, el seu interès naturalístic i també agronómic i fins etnológic és considerable a desgrat de les inexactituts que conté. Des d'aquest darrer punt de vista és encara més interessant la *Nouvelle relation* que no és, com s'ha dit de vegades, una versió reduida de l'anterior sinó que és una obra diferent i, en certa manera, complementària d'aquella ja que recull la informació geogràfica, económica i etnológica que havia pogut recollir Barrère en els tres anys que passà a Caiena.

El 1742 era admès com a membre associat a la Société Royale des Sciences de Montpeller com a «associé libre» i el mateix any publicava *Dissertatio Physico-medica, cur tanta humani ingenii diversitas*. L'any següent, amb data 20 de juny de 1743, adreçava a la Société Royale des Sciences de Montpeller una interessant memória sobre el conreu de l'arrós «*dans le royaume de Valence, dans une partie de la Catalogne et en Roussillon aux environs de Perpignan*» (ras i curt, als Països Catalans) la qual tanmateix no fou publicada fins després de la mort de Barrère dins del segon volum de l'*Histoire de la Société Royale des Sciences établie à Montpellier*, aparegut el 1778 amb el títol de *Memoire sur la culture du riz*. Aquest interès pels temes agronómics, que ja hem assenyalat en parlar del seu «*Éssai*» sobre la «França equinoccial», el retrobem igualment en el manuscrit de la seva mà, sense data, sobre l'explotació del suro que es conserva, com els dos esmentats abans, de tema zoológic, al **Muséum National d'Histoire Naturelle de París**.

També podem datar amb força probabilitat en aquests anys el manuscrit de la «*Topographie botanique du Roussillon*» que es conserva a la biblioteca municipal de Nîmes (AMIGÓ, 1983) en el qual Barrère aplegava els resultats de nombroses herboritzacions amb els noms llatins prelinneans de les plantes que collia, el nom català i el francès així com la indicació de la localitat on l'havia trobada. Aquest manuscrit constitueix el més antic document florístic conservat i conegut que abasti un territori d'una certa amplitud dels Països Catalans i és també el primer catàleg de les plantes vasculars de Catalunya Nord. Amb més de 1400 cites, inclou més de la meitat de la flora que recolliria un segle i mig més tard el catàleg de la flora dels Pirineus Orientals de GAUTIER (1898) i, atès que és l'obra d'un sol home amb mitjans més aviat precaris i sense antecedents coneguts, ens revela un Barrère amb un coneixement considerable de la flora del seu país. De fet, peró, aquest manuscrit no és més que un treball preliminar d'una Topografia botànica més acabada que Barrère lliurà els darrers mesos de 1753, per encàrrec reial, a M. Amat, subdelegat general a Perpinyà, una cópia de la qual vam tenir la fortuna de descobrir anys enrera a la Biblioteca de la Facultat de Medicina de Montpeller (AMIGÓ, 1983). Ja des d'abans de 1741, tal com dóna a conèixer ell mateix a l'*Avertissement* que encapçala l'*Éssai sur l'histoire Naturelle de la France Equinoxiale*, Barrère treballava en la seva «topografia botànica» de la «província» del Rosselló:

»Enfin comme le Ministère souhaite depuis longtemps qu'on travaille à l'histoire particulière des plantes de chaque province pour en composer une histoire generale de tout le Royaume, j'ai tâché d'entrer dans ces vues par une Topographie botanique du Roussillon ou un catalogue des plantes observées dans divers endroits de cette province dont je n'ai encore qu'une ébauche que je pourrai perfectionner dans la suite; et je ne serais que trop heureux de pouvoir contribuer à un dessein si utile à la vie et si glorieux à la Nation» (*Essai*, pp. xvi- xvii)[7]

En la mesura que els dos manuscrits de la Topografia botànica de Barrère són els únics documents prelinneans catalans que expressen els resultats d'una recerca florística per una

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

part prou extensa dels Països Catalans, llur significació històrica és molt gran per a la botànica catalana. Poc més de mig segle més tard de les exploracions pirinenques que havia fet Tournefort (LAPEYROUSE, 1813), les de Barrère segueixen en bona part els mateixos itineraris. La primera sèrie d'herboritzacions descrita afecta disset localitats de la plana del Rosselló per a les quals l'autor cita 615 espècies. La segona sèrie afecta quatre localitats costaneres, per a les quals Barrère menciona 150 espècies. La tercera sèrie, que al manuscrit de Nîmes només apareix citada com a projecte (seria fruit doncs del treball dut a terme per Barrère entre 1743 i 1753), afecta els Pirineus i suposa la incorporació al catàleg de 615 espècies noves més (la coincidència numèrica amb les de la primera sèrie sembla completament fortuita), que només apareixen, és clar, en el manuscrit de Montpeller. Així doncs Pere Barrère havia recorregut amb un cert deteniment, no sols la plana del Rosselló estricta, sinó també la Salanca, la Marenda, el Vallespir, una part del Madres (la resta d'aquest massís figurava també en els seus projectes), el Llaurentí i les Corberes; sembla que només els projectes de Barrère referits al Pla Guillem, la regió de Mont Lluís i els voltants de Puigbaladó no s'arribaren a realitzar.

El 1745 publicà *Ornithologiae specimen novum, sive series avium in Ruscinone, Pyrenaeis montibus, atque in Gallia aequinoxiali observatarum*, primera publicació d'autor català que conté aportacions tant teóriques (proposa un sistema de classificació nou dels ocells basat en les formes de caps, becs i potes) com faunístiques (tot i que no indica localitats precises) en el camp de l'ornitologia; per altra banda conté també els noms catalans usuals dels ocells que cita del Rosselló i dels Pirineus catalans. Es tracta d'una obra breu que el seu autor dedica a Buffon i en la qual cita com a autors de referència Aristótil, Plini, C. Gesner, P. Bellon, J. Jonston, Charlet, N. Gualtieri, M. Catesby, C. von Linné, Markgraf i H. Sloane. Anterior a la desena edició del *Sistema Naturae* (1758), que els codis de nomenclatura imposen com a origen de la validesa dels noms científics dels ocells, utilitza encara la característica nomenclatura descriptiva prelinneana. Si bé l'obra resultà polèmica en el seu moment (mentre per una banda la Société Royale des Sciences de Montpellier[8] o el naturalista Louis Guillaume Le Monnier en feien grans elogis, per una altra el físic i també naturalista Mathurin-Jacques Brisson en feia una dura crítica), cal dir que Barrère és l'unic autor català citat per Erwin Stressemann a la seva *Die Enwicklung der Ornitologie von Aristoteles zur Gegenwart* la més completa de les històries de la ornitologia publicades fins avui (MALUQUER, 1987).

L'any següent, el 1746, Barrère publicava *Observations sur l'origine et la formation des pierres figurées*, sobre alguns fóssils de la seva col.lecció. Aquesta obra fa també de Barrère un dels iniciadors de la paleontologia científica als Països Catalans ja que gairebé la totalitat dels fóssils que descriu procedeixen de localitats catalanes. En ella esmenta Josep Salvador i Riera (»*fameux Apothicaire et Botaniste à Barcelone*»), el destinatari de les cartes que aquí publiquem, com una de les persones que l'ha ajudat amb la tramesa d'alguns dels fóssils que descriu. Barrère es manifesta en la seva publicació com un neptunista declarat atès que exposa explícitament que la hipótesi d'una extensió més gran dels mars en el passat «*contrastée avec celles qu'on a formées jusqu'ici parait offrir plus de traits de vraissemblance*[9] tal com sembla que ja havia fet el 1743 i faria novament el 1754 en ocasió de participar als concursos anuals de l'Académie de Bordeaux. La seva activitat en aquest camp, per altra banda, sembla que presenta també la novetat de plantejar-se, d'alguna manera, l'inventari del que avui anomenariem registre fóssil d'un territori explícitament delimitat, ja que tenim referències indirectes que deixà inèdit el manuscrit d'un *Catalogue des fossiles du Roussillon, du Bearn et de la Navarre*, la data de redacció del qual desconeixem (AMIGÓ, 1983).

Les seves darreres publicacións foren de tema mèdic. El 1751 aparegueren a Perpinyà les seves *Observations anatomiques tirées de l'ouverture des cadavres propres à decouvrir la cause*

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

des maladies et leurs remèdes, fruit de trenta-cinc anys de pràctica mèdica i d'acurada observació dels cadàvers en les autópsies. Com deixa veure la seva correspondència amb Josep Salvador, Barrère valorava molt aquesta publicació, en la qual defensava precisament els avantatges que es podien obtenir dels estudis dels cadàvers mitjançant l'autòpsia i en això coincidia també el seu antic rival Tomàs Carrère que, en aquesta ocasió, defensà les tesis de Barrère. El 1753 hom feu una segona edició, augmentada, d'aquestes *Observations anatomiques* que Barrère dedicà al duc d'Agen, fill del duc de Noailles; a la biblioteca Salvador es conserva precisament un exemplar d'aquesta segona edició peró no cap de la primera raó per la qual no ens ha estat possible de comparar-les.

Poc desprès que, a finals de 1753, lliurés el manuscrit de la versió definitiva de la seva Topografia botànica, hom li proposà de passar a Parma com a metge dels ducs Felip I (fill de Felip V d'Espanya) i Lluïsa Elisabet (filla de Lluís XV de França), posició a la qual renuncià a causa del seu precari estat de salut. Tanmateix, el seu prestigi ja era prou gran com perquè el gener de 1755 fos nomenat rector de la Universitat de Perpinyà per segona vegada i, en una data que desconeixem de començaments del mateix any o potser de finals del 1754 (no de 1753 com ha estat dit en alguna ocasió), protometge de la «província» del Rosselló. Gaudí poc temps d'aquests càrrecs atès que el 6 de novembre de 1755 moria Pere Barrère a Perpinyà. Mercès al quadern de deliberacions de la Universitat sabem que el rector Pere Barrère va ser enterrat l'endemà a les 10 del matí a la capella del Santíssim de l'esglesia de Sant Mateu de Perpinyà amb tota solemnitat. Tot el clergat de Perpinyà i el claustre de la Universitat, revestit amb les insignies doctorals, prengué part a la cerimónia i reté el darrer homenatge a aquest naturalista, potser el més rellevant del seu segle als Països Catalans juntament amb Joan Salvador i Riera, el germà del corresponsal de Barrère Josep Salvador i Riera.

Josep Salvador i Riera, el darrer representant rellevant d'una gran nissaga de naturalistes

Paradoxalment, tot i que les cartes que vertebren aquesta nota es conserven a la biblioteca Salvador que, en la configuració en la qual ha arribat fins a nosaltres, és en bona part obra de Josep Salvador i Riera, la figura d'aquest personatge ens és actualment força més desconeguda que la de Barrère. La causa d'això és en bona part el fet que, a causa de la llarga vida del seu pare i del prestigi d'aquest i del seu germà gran, la personalitat de Josep Salvador i Riera no es manifestà amb llum própia fins a la mort del seu pare el 1740, quan ell ja havia arribat a la cinquantena.

Josep Salvador i Riera (Barcelona 1690-1761) era exactament coetani de Pere Barrère. Com abans el seu pare i el seu germà, havia estat admès pel Col.legi d'Apotecaris barceloní el 1718 i poc després havia passat a Montpeller, on fou condeixeble de Bernard de Jussieu a la Facultat de Medicina. Allí el trobem, en companyia de Bernard de Jussieu, el maig del mateix any i sembla que hi romangué fins a 1720. Segons POURRET (1796, p. 12) el 1725 hauria anat a Menorca on hauria herboritzat. Aquesta seria la seva única activitat científica coneguda, anterior a la mort del seu germà Joan el 1726, si deixem de banda els estudis abans ressenyats. També ho ignorem tot, per altra banda, de qualsevol altra activitat seva en aquesta època i en els deu anys que seguiren la mort de Joan Salvador.

No degué, peró, romandre del tot inactiu, per tal com el 1737 Josep Salvador rebé, juntament amb el seu pare, el nomenament de membre de l'Academia Médica Matritense, de la qual, el 1739, fou nomenat Director de Farmàcia (POURRET, 1796, p. 12). Sempre segons Pourret, el 1738 hauria fet un viatge a Itàlia en el curs del qual «*había tenido la mejor acogida entre las muchas personas de distinción que eran amigos de su padre y hermano y de quienes*

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

recibió no pocos donativos para el museo». Una carta de Pius Nikolaus Garelli, datada a Viena el 26 de juliol de 1738 i adreçada a Josep Salvador a Roma, dóna fonament a les afirmacions de Pourret, altrament només confirmades indirectament per una carta del metge i apotecari aragonès Antonio Campillo datada el 1745 en la qual li demanava que l'informés de la manera de col.locar les plantes als plecs d'herbari tal com Salvador ho havia après d'un cirurgià italià el nom del qual Campillo no esmentava[10]. En qualsevol cas, si bé queda confirmada l'estada de Josep Salvador a Roma el 1738, no podem assegurar si va visitar o no cap altre lloc d'Itàlia en el transcurs del seu viatge.

Casat el 1739 amb l'única filla del seu germà Joan i mort el seu pare el 1740, Josep Salvador entrà en possessió del patrimoni familiar i, en particular, de la rica biblioteca i les encara més riques col.leccions naturalístiques, a l'augment de les quals ell ja havia sens dubte contribuit. Fou entre aquesta data i la de la seva mort, el 1761, que Josep Salvador organitzà la biblioteca, l'herbari i les col.leccions familiars en la disposició que han arribat fins a nosaltres. Feu construir prestatgeries per als llibres, armaris per a les col.leccions de drogues i d'animals conservats en esperit de vi, calaixeres per a les col.leccions de petxines, minerals, fóssils i medalles, caixes especials per a servir d'herbari i altre mobiliari i accessoris. Envià igualment a relligar molts dels seus llibres a Montpeller pel famós Laget, un dels relligadors de més prestigi dels anys centrals del segle XVIII (CAMARASA, 1988).

La major part del mobiliari que Josep Salvador feu construir per al seu gabinet es conserva encara a l'Institut Botànic de Barcelona, després d'haver estat recuperat, el 1937, de l'oblit d'unes golfes d'una masia del Penedès, per Pius Font i Quer. Particularment interessants són els armaris destinats a preservar les col.leccions d'espècimens conservats en esperit de vi (malauradament perdudes) i els pots de vidre amb drogues i altres curiositats. Ho són sobretot per les pintures que decoren les portes, totes elles copiades o inspirades en gravats de diferents llibres dels que figuren a la biblioteca. Així, el que simbolitza les produccions marines, amb una al.legoria de Neptú amb uns infants collint petxines a la platja, s'inspira en un gravat de la portadella de *Recreatio mentis et oculi in observationem cochlearum*, llibre del jesuita italià Filippo Bonano publicat a Roma el 1684, i el que evoca el món mineral, amb la representació d'una mina, s'inspira en gravats dels respectius encapçalaments de dos llibres de la biblioteca Salvador: l'*Universale Theatrum Pharmaceuticum*, una obra d'Antonius Sgorbis publicada a Venècia el 1682, i les *Animadversiones in Pharmacopoeiam Augustanam*, una obra de Ioannes Zwelferi publicada a Nuremberg el 1688 (BOLÒS, 1959, pp. 40-41). Un moble separat, amb la part superior formada de lleixes destinades a llibres, guardava (i guarda encara avui) les caixes destinades a l'herbari sota una àmplia plataforma que permet estendre els plecs per a poder examinar les plantes que contenen. És aquesta tasca d'ordenador final de les col.leccions i la biblioteca familiars la que més podem valorar actualment de l'activitat científica de Josep Salvador.

La correspondència entre Pere Barrera i Josep Salvador conservada a la biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona

Tal com ja hem dit, a la Biblioteca Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona, es conserven un total de vint-i-dues cartes de Pere Barrère a Josep Salvador datades entre el 14 de febrer de 1746 i el 5 d'agost de 1755, així com una de Cecília Barrère, la vídua de Pere Barrère, assabentant Josep Salvador de la mort del seu espós, datada el 17 de novembre de 1755. En corresponen tres a l'any 1746, quatre al 1747, una al 1748, una al 1750, una al 1751, quatre al 1752, tres al 1753, una al 1754 i quatre (més la de la vídua) al 1755. Per tant, si exceptuem el periode 1749-1751, la correspondència es revela prou viva i intensa i encara més

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

si comptem les trameses que s'anuncien o que es regracien en algunes de les cartes. Trameses que, molt probablement, devien anar acompanyades de breus notes que no s'han conservat. Totes són en francès, be que algunes contenen breus indicacions en català, versemblantment totes elles de la mà de Josep Salvador, recordatori de les circumstàncies en les quals havia donat satisfacció a alguna de les peticions de Barrère o li havia liquidat algun deute.

Hem seguit en la transcripció els criteris usuals en l'edició de textos d'aquestes característiques. Així, hem regularitzat en la mesura del possible l'ortografia i la puntuació, peró respectant el lèxic i indicant entre claudators els fragments il.legibles que s'han restituit d'acord amb el sentit del context o que, quan el context no aclaria prou el significat de la part que no es podia llegir (generalment paraules isolades), s'han deixat sense interpretar i s'han substituit per punts suspensius. Els subratllats, quan n'hi ha, corresponen als que figuren als originals de les cartes. S'ha respectat la disposició dels encapçalaments i comiats peró el text del cos de les cartes s'ha donat seguit, sense tallar-lo segons les ratlles de l'original excepte en el passatge de la carta del 15 de gener de 1754 en el qual es fa esment de diferents preus de llibres, del qual hem procurat restituir la disposició original del manuscrit en la transcripció.

La primera de les cartes de la sèrie trobada no dóna cap pista segura per esbrinar si de debó és la que va iniciar la correspondència entre els dos naturalistes o si n'hi havia hagut d'anteriors. És més que probable, peró, que no fos la primera; sabem que el 1720 hi havia hagut algun contacte entre Barrère i Joan Salvador i Riera, el germà de Josep, al qual Barrère havia fet arribar algun llibre tramès per Antoine de Jussieu. Tot i que després Barrère havia passat tres anys allunyat d'Europa i precisament l'any de la seva tornada fou el de la mort de Joan Salvador, les seves cartes a Linné de 1740-41 que abans hem retret demostren que estava al corrent dels esdeveniments familiars dels Salvador en aquella època. És possible tanmateix que la coneixença amb Josep Salvador fos una mica més tardana (en les seves cartes a Linné, Barrère no feia esment de què Jaume Salvador tingués un possible successor).

La data de febrer de 1746 que duu la primera de les cartes de Barrère a Josep Salvador de la nostra sèrie és pocs mesos posterior a la definitiva tornada d'Itàlia de Josep Quer que, en el seu itinerari de Sàrzana (Ligúria) fins a Madrid, consta que passà per Gènova, Mónaco, Montpeller, Perpinyà i Barcelona, per a arribar a Madrid l'estiu de 1745, i que visità tant a Barrère com a Salvador[11]. Quer, perpinyanès com Barrère, podria haver estat en aquesta ocasió l'intermediari de la represa d'unes relacions científiques que, pel que coneixem, foren força profitoses per ambdues parts i ben cordials. De tota manera la quarta de les cartes de la sèrie sembla confirmar que hi havia d'haver hagut alguna relació anterior a 1746 entre Barrère i Josep Salvador, ja que altrament no s'explicaria que en el llibre que Barrère tenia a punt de publicar el febrer d'aquell any hi figurés la menció d'uns fóssils tramesos a Barrère per Josep Salvador.

En qualsevol cas, sigui o no la del 14 de febrer de 1746 la primera de les cartes de Barrère a Josep Salvador, del que no hi ha dubte és que suposa un bon testimoni del prestigi que gaudien el jardí botànic i les col.leccions dels Salvador entre els naturalistes contemporanis, sobretot pel que fa a les plantes d'Espanya i Portugal (fruit sens dubte del viatge de Joan Salvador amb Antoine i Bernard de Jussieu el 1716-17) i a les de Catalunya. A continuació en transcribim el text i en donem la traducció catalana, tal com farem successivament amb la resta de les cartes d'aquesta correspondència:

A Perpignan le 14 fevrier 1746

Si j'ai l'honneur de vous écrire, Monsieur et cher ami, c'est pour vous supplier de vouloir bien m'envoyer, le plus tôt que vous pourrez, des graines de plantes rares de Portugal,

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

d'Espagne et de Catalogne. J'ai donné ma parole d'honneur à un de mes amis et je ne voudrois pas lui manquer, il croiroit sans doute que c'est ma faute. J'espère que vous aurez cette bonté. Vous pouvez adresser le paquet à Monsieur Monier, commis chez Monsieur Bonnet, marchand à Figueres. J'attends de vous cette grace. Je vous enverrai mon ouvrage des pierres figurées des qu'il sera imprimé à Paris. Je suis avec tout l'attachement possible, Monsieur et Cher ami,

Votre très humble et
très obeissant serviteur.
Barrère medecin

A Perpinyà a 14 de febrer de 1746

Si tinc l'honor d'escriure-us, Senyor i benvolgut amic, és per suplicar-vos que em vulgueu trametre, tan aviat com podreu, llavors de plantes rares de Portugal, d'Espanya i de Catalunya. He donat la meva paraula d'honor a un dels meus amics i no voldria mancar-hi, ell creuria a bon segur que és culpa meva. Espero que tindreu amb mi aquesta bondat. Podeu adreçar el paquet al senyor Monier dependent a casa del senyor Bonnet, comerciant a Figueres. Espero de vos aquesta gràcia. Us enviaré la meva obra de les petrificacions tan bon punt serà impresa a París. Soc ben fermament, senyor i benvolgut amic,

El vostre més humil i
obedient servidor.
Barrère metge

Poca cosa més podem afegir al ja dit d'aquesta carta si no és remarcar el fet que, malgrat que en les seves obres Barrère no oblides esmentar la nomenclatura catalana de plantes i ocells, en la seva correspondència científica, fins i tot en cartes adreçades a un altre català que no tenia per segona llengua el francès, utilitzés aquesta llengua. Testimoni palès del prestigi del francès com a llengua de comunicació científica en aquell moment i també del grau de francització de les classes dirigents dels comtats de Rosselló i Cerdanya menys d'un segle després del tractat dels Pirineus. Cosa, per altra banda, que no era obstacle per a una activa comunicació i intercanvi entre Perpinyà i Figueres, escala obligada, segons veurem, dels intercanvis entre el naturalista barceloní i el perpinyanès.

La segona de les cartes de Barrère, datada dos mesos més tard, el 14 d'abril de 1746, ens assabenta que Josep Salvador havia satisfet les peticions del seu corresponsal, si més no en part, amb força diligència. Tot i així, Barrère, bo i regraciant la tramesa que li havia fet el seu corresponsal barceloní, encara no en tenia prou i demanava la tramesa de més llavors. Tanmateix, com que l'editor parisenc li feia gruar més del compte la publicació del seu llibre sobre les «pierres figurées» o petrificacions (és a dir fóssils i minerals de formes curioses) Barrère no es trobava en condicions de correspondre com havia promès a Salvador amb la tramesa d'aquest llibre i es veia obligat a oferir en intercanvi les seves publicacions anteriors, tot i que pel que sembla Josep Salvador ja les tenia[12]. A la Biblioteca Salvador figura efectivament un exemplar de l'*Ornitologia* de Barrère (que havia estat publicada el 1745) i també un altre de l'*Éssai sur l'Histoire Naturelle de la France Equinoxiale*, publicat el 1741, a la portadella del qual figura l'anotació *ex dono authoris*. Tenim doncs datada amb força precisió l'entrada a la biblioteca de l'*Ornitologia* i amb una mica més d'incertesa la de l'*Essai*, que només podem saber que estava en poder de Josep Salvador abans d'aquesta data de febrer de 1746. També figura a la biblioteca Salvador un exemplar de la *Nouvelle Relation de la France Equinoxiale*, peró aquest devia arribar-hi més tardanament atès que no porta la inscripció que fos donat per l'autor i l'ex libris que hi figura (*C'est à Joachime Salvador*) correspon versemblantment a Joaquim Salvador (1766-1857), net de Josep, encara que el relligat faci pensar en una adquisició si fa no fa coetània d'aquest darrer i del seu corresponsal perpinyanès.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)
http://collectaneabotanica.revistas.csic.es

A Perpignan le 14 avril 1746

Je vous remercie, Monsieur et Cher ami, du fruit de *Persea* Clus. et des siliques du *Phaseolus indicus cochleato flore* Triumph. que vous avez eu la bonté de m'envoyer. Mon livre des pierres n'est pas encore à Paris; je n'oublierai point de vous l'envoyer dès que je l'aurai reçu et vous pouvez y compter avec toute sureté. Je vous offre mes [...] ouvrages que vous avez deja. Je vous prie de ramasser dans son temps les graines des plantes d'Espagne et de Portugal, c'est pour le meilleur de mes amis et je compte infiniment sur vous. Je suis entièrement à vous

Barrère medecin

A Perpinyà a 14 d'abril de 1746

Us agraeixo, Senyor i benvolgut amic, el fruit de *Persea* Clus. i les tavelles del *Phaseolus indicus cochleato flore* Triumph. que heu tingut la bondat d'enviar-me. El meu llibre de les pedres encara no l'han enllestit a París; no em descuidaré d'enviar-vos-el tan bon punt l'hauré rebut, en podeu estar ben segur. Us faig present de les meves «...» obres que ja teniu[11]. Us prego que quan sigui el temps em recolliu les llavors de les plantes d'Espanya i Portugal, és pel millor dels meus amics i compto infinitament amb vos. Ben vostre

Barrère metge

No cal dir que la *Persea* Clus. a la qual fa referència Barrere és l'avocader, el *Laurus persea* de Linné (avui *Persea americana* Mill.), signe inequívoc que Josep Salvador cultivava almenys un avocader al seu jardí botànic de Sant Juan Despí, mentre que el *Phaseolus indicus cochleare flavo* Triumph. (nom recollit també per Tournefort i per Ray) era el cargolí, el *Phaseolus caracalla* de Linné, originari de l'Amèrica tropical i llavors encara relativament poc freqüent als jardins europeus (LINNE, 1753, pp. 370 i 725).

A partir de la tercera carta, tramesa dos mesos més tard, ja es veuen perfectament establerts i regularitzats els intercanvis entre ambdós corresponsals, fins i tot en el supósit que ja abans no ho fossin. Intercanvis, per altra banda, que s'estenen a articles ben curiosos, des d'una perspectiva d'avui, com ara la xocolata o les essències:

Amb tota evidència Salvador, en la seva resposta a la carta anterior, li devia haver dit a Barrère que no li podia fer a mans llavors de plantes d'Espanya i Portugal perquè no n'havia guardat de l'any anterior i a l'estació que es trobaven (finals d'hivern i començaments de primavera) encara era massa aviat per tenir-ne de l'any. Per això, en aquesta nova carta, Barrère reiterava la seva petició per quan fos el temps de recollir les llavors que desitjava.

A Perpignan le 14 juin 1746

Je vous envoie, Monsieur et Cher ami, deux exemplaires de mon Ornithologie que je vous prie de vouloir bien agréer. Les Messieurs qui furent à Toulouse il y a quelque temps, partirent d'ici avec bien de célérité sans que les visse. J'aurois saisi cette occasion pour vous faire l'envoi que vous désirez et que j'ai envoyé pour l'amour de vous. C'est tout ce que je [peux] faire présentement, j'aurai attention de vous envoyer mon petit ouvrage des pierres qu'on imprime et qu'on grave actuellement à Paris.

Je vous serois bien obligé si vous vouliez me procurer six livres de chocolat bien flou et sans vanille. C'est pour mon usage. Il faudroit s'il vous plait le remettre à quelque personne bien [...]; je lui donnerai des essences s'il le faut, pourvu que cela me soit rendu fidellement. Je suis tout à vous

Barrère

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpinyà a 14 de juny de 1746

Us trameto, Senyor i Benvolgut amic, dos exemplars de la meva Ornitologia que us prego que volgueu acceptar. Els senyors que anaren a Tolosa fa uns mesos marxaren d'aquí sense que jo els veiés. Hauria aprofitat aquesta ocasió per fer-vos la tramesa que desitjeu i que he tramès per l'estima que us tinc. És tot el que [puc] fer ara mateix, ja tindré present d'enviar-vos el meu petit treball sobre les pedres que s'imprimeix i es grava en aquest moment a París.

Us estaria ben agrait si em vulguessiu procurar sis lliures de xocolata ben suau i sense vainilla. És pel meu ús. Si us plau l'haurieu de lliurar a alguna persona com cal [...]; si calgués jo li donaria essències, sempre que em lliurés fidelment això. Ben vostre

Barrère

Ja es veu que el nostre naturalista perpinyanès valorava molt la xocolata i n'era força gormand; sis lliures catalanes equivalen a prop de dos quilos i mig. Oferia, a canvi del servei de portar-li a casa seva la preuada xocolata, donar algunes essències, que també eren un producte força preuat a l'època, al portador de l'encàrrec que, naturalment, calia que fos «*quelque personne bien*».

Si bé no podem confirmar-ho per cap dada al nostre abast, és molt posible que l'afició a la xocolata de Barrère provingués de la seva estada de tres anys a la Guaiana. De tota manera també és cert que en el seu temps la moda de la xocolata començava a envair Europa després d'haver fet estralls a Amèrica i als reialmes hispànics peninsulars i en mig d'una polèmica virulenta entre partidaris i detractors de la nova «droga». Precisament en els anys que s'escolen mentre dura la comunicació epistolar entre Barrère i Salvador, els adroguers barcelonins començaven a produir xocolata de qualitat a partir de cacau de Caracas i de l'orient veneçolà. Josep Salvador no es descuidà en aquesta ocasió de satisfer la petició del seu corresponsal; al peu de la carta de Barrère s'observa una anotació en català, sens dubte de la mà de Josep Salvador, encara que no vagi signada, on es fa constar expressament, amb un llenguatge ben viu malgrat l'ortografia abominable amb la qual és escrit, que:

Als 24 juriol li remetí 2 lliures xacolata per lo calaser esta casa Refagut
En dit Juriol Dn. Thoma Aguitarte li remetí 4 lliures xacolata.[13]

La carta següent de la sèrie és de prop de mig any més tard, del dos de gener de 1747. No és impossible que se n'hagi perdut alguna de data intermitja entre l'anterior i aquesta ja que no sembla natural que Barrère no regraciés les trameses de xocolata del mes de juliol. El fet que Barrère fes una «menció honorable» de Josep Salvador al seu llibre sobre petrificacions (*Observations sur l'origine et la formation des pierres figurées*) sembla confirmar que la relació entre els dos corresponsals era més antiga que la primera de les cartes de la sèrie conservada.

En efecte, ja hem vist que en aquella carta Barrère ja feia esment que el llibre s'estava imprimint a París; cal suposar doncs que en la data d'aquella carta (14.02.1746) l'original, amb l'esment d'un exemplar tramès per Josep Salvador a Barrère, havia de fer un temps que havia estat donat per enllestit i tramès a l'editor parisenc. En qualsevol cas, alló que no s'interrompia en aquestes dates era el comerç (o potser contraban?) de xocolata entre els dos corresponsals.

A Perpignan le 2 janvier 1747

Enfin, Mon cher ami, j'ai receu de Paris mon ouvrage des pierres figurées, etc. que j'ai l'honneur de vous présénter, je souhaite que vous en soyez content. J'y fais une mention honorable de vous que j'estime et estimerait toute ma vie et nous tous. Cette année ou nous venons d'entrer que je vous souhaite très heureuse. Si vous pouissiez me procurer quelques livres d'excellent chocolat sans vanille vous me fairiez un grand plaisir. Le voiturier qui vous

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

remettra mon livre, qui est fort honnête homme, s'en chargera avec bien de plaisir. J'ose expedier de vous, Mon cher ami, cette grace et celle de me croire avec mes sentiments ordinaires tout entièrement à vous

Barrère medecin

A Perpinyà el 2 de gener de 1747

Finalment, estimat amic meu, he rebut de París el meu treball de les pedres figurades, etc. que tinc l'honor de presentar-vos, desitjaria que us satisfés. Hi faig una menció honorable de vos a qui estimo i estimaré tota la meva vida com tots nosaltres. Aquest any que acabem de començar us el desitjo molt feliç. Si em puguessiu procurar algunes lliures de la millor xocolata sense vainilla m'omplirieu de satisfacció. El cotxer que us lliurarà el meu llibre, que és un home de tota confiança, se n'encarregarà ben de gust. Goso esperar de vos, estimat amic, aquesta gràcia i la de creure'm, com sempre, ben vostre de sentiment

Barrère metge

El llibre tramès per Barrera figura efectivament encara avui a la Biblioteca Salvador amb una inscripció a la portadella que diu *ex dono auctore* i en ell Barrère cita la tramesa d'uns exemplars de punxes de garota fóssils que Josep Salvador li havia fet. Ja hem fet un comentari en relació amb aquesta obra a la nota biogràfica sobre Pere Barrère i ja hem vist com aquest resulta un veritable precursor de la paleontologia catalana. Encara que en un paper més secundari també Josep Salvador se'ns presenta com un precursor d'aquesta disciplina a casa nostra i ho confirmen les col.leccions de fóssils conservades a la biblioteca-museu Salvador, malauradament no documentades.

Al dors de la carta trobem també en aquesta ocasió una anotació de la mà de Josep Salvador que confirma que havia satisfet aquesta nova comanda de xocolata de Barrère:

Sr. Mr. Bertran li
remeti 2 lliures xocolata vuy als
9 Janer 1747

En aquesta ocasió si que trobem, a la carta següent de Barrère, tres setmanes després, l'acusament de rebuda de les dues (de fet tres, ja que la primera, com hem vist, fou fragmentada en dues) trameses de xocolata de Josep Salvador, la del juliol precedent (»lors du passage du Marquis de la Mina») i la del mateix gener de 1747, així com algunes altres informacions d'interès que comentarem després de transcriure el text de la nova carta.

a Perpignan le 31 janvier 1747

J'ai receu, Monsieur et Cher ami, deux livres de chocolat par le même voiturier qui vous a remis mon petit ouvrage des pierres figurées, que je souhaite qu'il ne vous déplaise pas. J'ai receu aussi lors du passage du marquis de la Mina[14] quatre livres de chocolat que j'ai d'abord distribué dont je vous remercie. Mais vous me fairez encore bien le plaisir de m'en procurer quelques livres davantage. Je ne puis pas les refuser à certaines personnes que j'ai affriandé à ce sujet.

J'ai vendu à Paris en argent le manuscrit de pierres figurées. Ainsi je n'en ai pas par [...] moy que deux exemplaires, que je vous offre de bon coeur. J'ai cinquante exemplaires en feuille de ma méthode ornithologique, autrement: *Ornithologiae Specimen novum, etc.* Si quelq'un de votre pays veut me les achepter à quarante sols, autrement deux piécettes chaque exemplaire, je les vendrai. J'ai fait la dépense de l'impression et de la gravure, qui m'ont couté beaucoup d'argent. J'espère que vous me fairez répouste. En attendant je suis avec mes sentiments ordinaires tout entièrement à vous.

Barrère medecin

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpinyà el 31 de gener de 1747

He rebut, senyor i estimat amic, dues lliures de xocolata pel mateix cotxer que us havia lliurat el meu petit treball de les pedres figurades, que desitjo que no us desagradi. Vaig rebre també, quan passà el Marquès de la Mina, quatre lliures de xocolata que jo he distribuit primer i per les quals us regracio. Peró em donareu encara el gust de procurar-me'n algunes lllliures més. No puc refusar-les a algunes persones a les quals he enllaminit amb això.

He venut a París en moneda el manuscrit de les pedres figurades. Per això jo no en tinc [...] mi més que dos exemplars, que us ofereixo de cor. Tinc cinquanta exemplars en fulla del meu mètode ornitològic, és a dir: *Ornithologia Specimen novum, etc.*. Si algú del vostre país me'ls vol comprar a quaranta sous, és a dir dues pecetes, cada exemplar, els hi vendria. He fet la despesa de l'edició i del gravat, que m'han costat força diners. Espero que em donareu resposta. Mentrestant segueixo com d'ordinari ben vostre de sentiment.

Barrère metge

Fins i tot passant per alt la precisió històrica en relació amb el pas del marquès de la Mina per Perpinyà, camí d'Itàlia, aquesta carta té força matèria a comentar. En primer lloc confirma alló que ja apuntavem abans que el consum de xocolata no era encara gaire comú enllà de les fronteres dels reialmes hispànics peró que en canvi era prou apreciat com una exquisitesa rara i que, en concret, el que es fabricava o venia a Barcelona resultava una llaminadura apreciada pels coneixedors de la bona societat perpinyanesa.

En segon lloc ens dona algunes precisions en relació amb la publicació de llibres científics a l'època per tal com els dos llibres que hi esmenta Barrère havien estat editats de manera diferent. En el cas de les seves *Observations sur l'origine et la formation des pierres figurées*, publicada a París a finals de 1746, el que havia fet era vendre el seu manuscrit «*en argent*» a l'editor parisenc d'Houry, que era qui corria amb els riscs i amb els beneficis de l'edició i en lliurava un petit nombre d'exemplars a l'autor. En el cas de l'*Ornithologiae Specimen novum, sive series avium in Ruscinone, Pyrenaeis montibus atque in Gallia aequinoxiali observatarum*, publicada a Perpinyà el 1745, era Barrera mateix qui havia fet la despesa de l'edició i qui havia d'intentar recuperar, si més no en part, la seva despesa venent els llibres. Aquesta segona publicació, tal com ja hem dit, cal considerar-la un dels textos fundacionals de la zoologia catalana per tal com és un dels primers reculls sistemàtics d'espècies d'un grup significatiu de la nostra fauna, encara que sigui només de la que habita a la plana del Rosselló i als Pirineus i que s'hi tractin conjuntament ocells de l'Amèrica del Sud. A més, s'hi recullen els noms catalans dels ocells citats del Rosselló i dels Pirineus (més d'un centenar) al costat dels noms llatins prelinneans i dels francesos (i, en el cas dels ocells de la Guaiana, els noms indígenes que n'ha recollit) així com de les descripcions. Pel que fa al seu llibre sobre les *pierres figurées* Barrère el dedica a M.J.D.M., molt probablement el seu amic el físic i matemàtic Jean Jacques Dortous de Mairan (1668-1771), el successor de Fontenelle com a secretari perpetu de l'*Academie Royale des Sciences* de París.

La carta següent, datada quatre mesos més tard, reprodueix fins a tal punt els termes de la precedent que arriba a fer pensar si Barrère, víctima d'un lapsus, no ha repetit la seva tramesa de finals de gener tres mesos i mig més tard, sense recordar-se que ja l'havia fet abans. Tanmateix també és possible que Barrère, trobant-se amb que Josep Salvador li demanava més exemplars del seu llibre sobre «*pierres figurées*», sense donar-se per enterat de l'oferiment de Barrère de la seva *Ornithologiae Specimen novum*, li insistís en les diferents circumstàncies económiques que envoltaven la publicació de l'un i de l'altre i en el seu interès de vendre algun exemplar d'aquesta darrera obra, l'edició de la qual havia pagat de la seva bossa. En tot cas el que si que varia són els correus, aquest cop, no cal dir-ho, de total discreció.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpignan le 14 mai 1747

J'ai remis, Mon cher ami, aux PP. chartreux, un exemplaire des pierres figurées dont je vous fais présent et je vous prie d'accepter. Cet ouvrage est imprimé à Paris et je n'en ai reçu que très peu d'exemplaires que j'ai distribué à mes amis, aussi je ne savois vous satisfaire sur cet article [*sic*]. J'ai quelques exemplaires en feuille de ma méthode ornithologique, dont je pourrai me défaire à deux piecettes d'Espagne chaque exemplaire si on en souhaite. J'ai fait imprimer cet ouvrage à mes dépens, au lieu que mes pierres figurées ont été imprimées aux dépens du libraire, à qui j'ai vendu mon manuscrit. Je vous remercie de vos plaines de plantes. Vous me fairiez bien plaisir de vouloir bien me procurer quelques livres de bon chocolat sans vanille. J'attends cette grace de vous à qui suis sans réserve

Votre très humble
et très obeissant serviteur
Barrère

A Perpinyà a 14 de maig de 1747

He lliurat, Benvolgut amic meu, als PP. Cartoixans, un exemplar de les pedres figurades del qual us faig present i us prego d'acceptar. Aquesta obra s'ha imprès a París i només n'he rebut un nombre d'exemplars molt petit que he repartit entre els meus amics, així jo no sabia satisfer-vos pel que fa a aquesta questió [*sic*]. Tinc alguns exemplars en rama del meu mètode ornitológic dels quals em podria desprendre a dues pecetes d'Espanya per cada exemplar si algú en vol. He fet imprimir aquest treball a despeses meves, a diferència de les meves pedres figurades, que es van imprimir a despeses del llibreter a qui vaig vendre el meu manuscrit. Us agraeixo els vostres plecs de plantes. Us agrairia molt que em vulguessiu procurar algunes lliures de xocolata sense vainilla. Espero aquesta gràcia de vos de qui soc sense reserva

el vostre molt humil
i molt obedient servidor
Barrère

Els cartoixans als quals fa referència la carta podrien ser els herboristes de la cartoixa de Montalegre o de la de Scala Dei. D'ambdues consta que tingueren excel.lents herboristes amb remarcables coneixements de botànica al llarg del segle XVIII i alguns d'ells, si no tots, havien estat en relació amb els membres de la família Salvador[15], dins de la qual no faltà segurament algun religiós.

Els intercanvis bibliogràfico-gastronómics entre Barrère i Salvador es mantingueren encara com a mínim fins a finals de l'estiu de 1747. La carta que transcribim a continuació és la darrera de Pere Barrère que fa esment de la xocolata; tal vegada problemes de salut (sabem que el 1751, quan publicà les seves *Observations anatomiques*, Barrère estava força malalt) li desaconsellaren la llaminadura o potser aquesta era ja més fàcil d'obtenir a Perpinyà a partir d'aquella data.

A Perpignan le 26 aôut 1747

J'ai remis, Monsieur et cher ami, au R. P. Augustin, deux exemplaires reliés de mes *Observations sur les pierres figurées etc.*. On n'a pas pu les trouver à Lyon ni à Montpellier et je les ai fait venir en brochure de Paris et je les ai fait relier à Perpignan. L'achapt, le port et la reliure me revient tous les deux à huit livres. Je vous prie de m'achepter du bon chocolat pour cette somme et de vouloir bien me l'envoyer par une commodité. J'espère de vous cette grace et celle de me croire avec mes sentiments ordinaires tout à vous

Barrère

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpinyà a 26 d'agost de 1747

He lliurat, senyor i benvolgut amic, al R. P. Agustí, dos exemplars relligats de les meves *Observations sur les pierres figurées, etc.* No s'han pogut trobar a Lió ni a Montpeller i els he fet venir en rústega de París i els he fet relligar a Perpinyà. La compra, el port i el relligat de tots dos em puja tot plegat vuit lliures. Us prego que em compreu bona xocolata per aquesta suma i que me la vulgueu enviar mitjançant alguna comoditat. Espero de vos aquesta gràcia així com la de creure'm amb els meus sentiments ordinaris ben vostre

Barrère

No sabem amb certesa qui era aquest «R. P. Augustin». Ni tan sols sabem si es tractava d'un frare agustí del qual no s'esmenta el nom (que és el que faria pensar la manera d'esmentar els cartoixans, sense precisar-ne el nom, a la carta precedent) o si es tracta d'un frare d'un altre orde de nom Agustí. De fet, els agustins de Barcelona també havien tingut relació amb les ciències de la natura en els anys de la primera meitat del segle XVIII. Agustí Antoni Minuart i Parets (Barcelona 1677 – 1743), que havia estat vicari provincial dels agustins del Principat, era germà del botànic i apotecari Joan Minuart i Parets (? 1693 – Madrid 1771?) de qui Barrère fa esment en una carta posterior i el mateix Joan Minuart havia estat apotecari del convent de Sant Agustí de Barcelona, si més no fins a 1739[16].

Desprès d'aquesta carta s'obre un llarg parèntesi d'onze mesos en la sèrie conservada a la Biblioteca Salvador. Res en la carta següent, peró, dóna a entendre que hi hagués hagut una llarga interrupció en la correspondència entre els dos naturalistes. Ben al contrari, la tramesa de llibres a què fa referència el primer paràgraf de la carta podria molt bé obeir a una nova petició d'exemplars de les *Observations sur les pierres figurées* per part de Josep Salvador (tot i que també es podria tractar d'una deferència de Barrère per obligar més el seu corresponsal a satisfer la demanda del seu segon paràgraf), de manera que resulta perfectament imaginable que s'hagi perdut alguna de les cartes de Barrère dels últims mesos de 1747 o dels primers de 1748.

A Perpignan le 31 juillet 1748

J'ai remis à un [prêtre] de Barcelone que venait de Chambery avec le [Trésorier][17] d'Espagne et qui m'a dit qu'il vous connoissoit particulièrement un exemplaire des pierres figurées (qui est le seul que j'ai peu avoir) et un exemplaire relié en maroquin du [...] de la *Relation de la France Equinoxiale.* Je vous prie de les accepter. Vous me fairez un grand plaisir de me procurer six fils de grenats fins pour rouer le col de ma soeur. Je me suis engagé à cela et je vous prie de me faire ce plaisir le plus tôt que vous pourrez. Je vous prie de présenter mes respects a Madame votre épouse et de me croire tout entièrement à vous. Votre ami

Barrère

A Perpinyà a 31 de juliol de 1748

He lliurat a un [clergue] de Barcelona que venia de Chambery amb el [Tresorer] del rei d'Espanya[16] i que m'ha dit que us coneixia particularment un exemplar de les pedres figurades (que és l'unic que he pogut trobar) i un exemplar relligat en marroquí del [...] de la *Relation de la France Equinoxiale.* Us prego que els accepteu. Em plauria d'alló més que em procuressiu sis fils de granats fins per cargolar al coll de la meva germana. M'he compromès a això i us prego que em feu aquest favor tan aviat com podreu. Us prego que presenteu els meus respectes a la vostra senyora esposa i de creure'm ben enterament vostre. El vostre amic

Barrère

El que Barrère degué enviar a Josep Salvador relligat en marroquí era probablement un exemplar de la seva *Nouvelle relation de la France equinoxiale*, publicada el 1743. Actualment

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

no es troba cap exemplar relligat en marroquí d'aquesta obra a la Biblioteca Salvador sinó únicament el ja ressenyat abans, entrat versemblantment després de la mort de Josep Salvador. Les peticions de Barrère al seu corresponsal barceloní havien passat, com veiem, de la gastronomia a la joieria. No podem saber si Josep Salvador va satisfer la petició dels granats que li feia Barrère peró és molt possible que això sigui degut a la manca d'alguna de les cartes de la sèrie atès que la següent de les conservades porta la data del 4 de març de 1750 i, si no se n'hagués perdut cap d'intermitja, això suposaria una interrupció de dos anys en la correspondència de Barrère i Salvador, que el to de la carta de març de 1750 fa poc versemblant. Remarquem, de passada, que la carta del 31 de juliol de 1748 és la primera que conté una referència a la muller de Josep Salvador tot i que aquest s'havia casat amb la seva neboda, Eulàlia Salvador i Benaiges, el 1739, quan aquesta tenia tot just divuit o dinou anys. Potser això és indicatiu d'alguna visita de Pere Barrère al seu corresponsal barceloní entre agost de 1747 i juliol de 1748.

Tal com hem dit, la carta següent que trobem a la sèrie està datada el 4 de març de 1750. A partir d'aquesta tots els intercanvis entre Barrère i Salvador són bàsicament científics (llibres, exemplars per a les respectives col.leccions), si bé no falta algun component comercial en alguna de les cartes, tal com ja comentarem en el seu moment.

A Perpignan le 4 mars 1750
Monsieur,
je viens de remettre à Thomas [...] de Barcelone un exemplaire sur L'electricité bien rare, 2 exemplaires de mon ornithologie, un exemplaire de mes pierres figurées, un exemplaire sur Les effets de l'air, un exemplaire de ma France Equinoxiale. Il m'a promis de vous le remettre en mains propres et je l'ai assuré que vous lui auriez une grande obligation. Je suis avec mes sentiments ordinaires tout à vous
Barrère, medecin

A Perpinyà a 4 de març de 1750
Senyor,
acabo de lliurar a Tomàs [...] de Barcelona un exemplar de L'electricitat ben rar, 2 exemplars de la meva ornitologia, un exemplar de les meves pierres figurées, un exemplar sobre Els efectes de l'aire, un exemplar de la meva França Equinoxial. M'ha promès que us ho lliurarà en própia mà i li he assegurat que li estarieu molt agrait. Soc amb els meus sentiments ordinaris ben vostre
Barrère, metge

A la biblioteca Salvador no es conserva actualment cap llibre que correspongui a la succinta descripció que fa Barrère dels que degueren acompanyar aquesta carta. Atesa la seva relació amb Le Monnier es podria tractar d'algun llibre d'aquest o del pare Nollet. Le Monnier, per exemple, havia iniciat el 1746 els seus experiments sobre el corrent elèctric i Diderot i D'Alembert li havien de confiar la redacció de l'article sobre l'electricitat de l'Enciclopèdia. També era recent, per exemple, la publicació (1746-47) de l'obra de Haller sobre la respiració (*De respiratione experimenta anatomica*). Cap llibre d'aquests autors no figura actualment, peró, a la biblioteca Salvador.

Entre la data d'aquesta carta i la de la següent hi ha deu mesos de diferència. Probablement aquesta diferència indica només la pèrdua d'alguna o algunes cartes intermitges. La mateixa brevetat de totes dues notes denota precisament la total normalitat i regularetat de les comunicacions entre els dos corresponsals.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpignan le 6 janvier 1751
Je vous souhaite, Monsieur et Cher ami une heureuse année.
Je vous envoie 2 exemplaires du Viridarium Lusitanicum de Grisley. Je vous prie d'en garder un exemplaire pour vous, et de faire tenir l'autre exemplaire à M. Minoard [sic], apothicaire et excellent botaniste. Je ne sais pas s'il est a Madrid ou à Barcelone.
Tout à vous
Barrère medecin

A Perpinyà a 6 de gener de 1751
Us desitjo, senyor i estimat amic, un feliç any.
Us trameto 2 exemplars del *Viridarium Lusitanicum* de Grisley. Us prego que en guardeu un per vos i que feu arribar l'altre al senyor Minuart, apotecari i excel.lent botànic. No sé si és a Madrid o a Barcelona.
Ben vostre
Barrère, metge

En aquest cas si que retrobem a la biblioteca Salvador la confirmació de la tramesa de Barrère. Hi figura efectivament l'exemplar número 55 d'una edició de 125 exemplars, feta a la impremta del seminari de Verona el 1749, del *Viridarium Lusitanicum* de Gabriel Grisley, la primera edició del qual datava de 1661. La tramesa de Barrère, en aquesta ocasió, no deixa de suscitar-nos alguns interrogants, des de la manera com havien arribat a les mans de Barrère alguns exemplars d'aquesta edició fins a la raó per la qual jutjava aquesta publicació d'interès per a Josep Salvador i per a Joan Minuart. En particular l'interès per fer arribar un exemplar a mans de Minuart, de qui no sap si és a Madrid o a Barcelona i a qui califica d'excel.lent botànic (i en canvi no al seu conciutadà, el perpinyanès Quer, que ocupava – com Minuart, i encara més que aquest – una posició destacada a la cort madrilenya) sembla significatiu; és molt possible que Minuart hagués passat per Perpinyà, de retorn d'Itàlia, el 1748 i que fos per indicació seva que Barrère tingués coneixement que s'estava preparant a Verona la reedició del *Viridarium lusitanicum* de Grisley. Joan Minuart (? 1693-Madrid 1771?)[18] s'havia establert definitivament a Madrid el 1749, després d'haver passat més de set anys a Itàlia seguint les campanyes de la guerra de Successió d'Austria (o guerra de la Pragmàtica Sanció) en aquell país; no era doncs estrany que Barrère no estigués ben segur de si es trobava a Barcelona o a Madrid. Precisament la data de la carta de Barrère coincideix amb els anys més brillants de la carrera científica de Minuart, que són els que van des del seu establiment a la Cort – on inicialment fou nomenat apotecari major de l'*Hospital General y de la Pasión* – fins al seu nomenament, el 1755, com a segon profesor del *Real Jardín Botánico*, tot just creat uns mesos abans. El mateix 1751 que Barrère trametia a Josep Salvador la carta que comentem i el llibre destinat a Minuart, aquest havia de presentar davant la Real Academia Medica Matritense una disertació botànica i posteriorment hom li confiaria un estudi sobre l'anomenat *maná de España*, una secreció del *Cistus ladaniferus* les propietats de la qual eren mal conegudes i per això mateix potser més ponderades del que calia. Encara dins de l'any 1751 havia de rebre a Madrid la visita de Pehr Löfling, l'infortunat deixeble de Linné que moriria pocs anys després en una expedició naturalística a la Guaiana (CAMARASA, 1986, p. 53).

Novament veiem trancórrer llargs mesos, catorze en aquest cas, entre aquesta carta i la següent. Creiem, peró, que es pot repetir el que ja deiem a l'anterior, que això és més aviat mostra del fet que algunes de les cartes trameses per Barrère s'han perdut que no pas que hi hagués hagut cap interrupció tan llarga.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpignan le 12 mars 1752

Je vous envoie, Mon cher Monsieur, un exemplaire de mon dernier ouvrage[19]. Je les ai [envoyé] à Paris Chez Monsieur D'Houry, libraire. Je ne sais point des nouvelles de Monsieur Dejusieu (*sic*), je crois qu'il se porte bien.

Je vous remercie vos graines. Je souhaiterois avoir la graine D'arbor tristis (*sic*) ou dama de noche qu'on cultive à Cadis[20]. Des espèces de Limonium de Portugal et d'autres plantes curieuses d'Espagne [...] d'une gousse entière de Tamarindus Raii[21].

Vous me fairiez beaucoup de plaisir de me procurer ce qui suit, comme des Chamaleons, des poissons petrifiés, echinus petrifiés[22], aculei echini petrifiées[23], lapis astroites[24], asterias[25], lapis lenticularis[26], cornua ammonis[27], étoiles de mer à six rayons, amianthe, alum de plume ou autre mineral curieux. J'espère de vous cette bonté puisque je suis totus tuus, ex corde

Barrère medecin

A Perpinyà a 12 de març de 1752

Us trameto, benvolgut senyor meu, un exemplar de la meva darrera obra. Els he [enviat?] a París a casa el senyor D'Houry, llibreter. No sé res del senyor de Jussieu peró em penso que es troba bé.

Us agraeixo les vostres granes. Voldria tenir-ne d'*arbor tristis* o dama de noche que es cultiva a Cadis. Espècies de *Limonium* de Portugal i altres plantes curioses d'Espanya [...] d'una tavella sencera de *Tamarindus* Raii.

Em complaurieu molt si em procuressiu el següent, com ara Camaleons, peixos petrificats, *echinus* petrificats, *aculei echini* petrificats, *lapis astroites*, *asterias*, *lapis lenticularis*, *cornua ammonis*, estrelles de mar de sis braços, amiant, alum de ploma o qualsevol altre mineral curiós. Espero de vos aquesta bondat per tal com jo soc totus tuus, ex corde

Barrère, metge

A Perpignan le 8 avril 1752

Monsieur,

après votre lettre reçue, j'ai écrit à Paris pour avoir deux exemplaires reliés proprement de mes Observations anatomiques. Le port et les autres frais vont a douze francs, c'est à dire douze pessetas d'Espagne. Quan j'aurais une occasion favorable je vous les enverrai sans [...] cachetés à votre addresse ainsi que vous me le marquez. J'attends toujours de vous toutes sortes de [fossiles?] curieux et le reste.

Totus sum tuus.

Barrère medecin

A Perpinyà a 8 d'abril de 1752

Senyor,

després de rebre la vostra carta, he escrit a París per obtenir dos exemplars ben relligats de les meves *Observations anatomiques*. El port i les altres despeses pugen dotze francs, és a dir dotze pecetes d'Espanya. Així que tindré una ocasió favorable us els trametre sense [...] segellats a la vostra atenció tal com em demaneu. Espero sempre de vos tota mena de [fossils?] curiosos i la resta.

Totus sum tuus

Barrère, metge

Al contrari del que hem remarcat en cartes precedents, en aquesta és de remarcar la gran celeritat del correu en aquestes primeres setmanes de la primavera de 1752. En efecte, la data de la carta anterior de Barrère (12 de març de 1752) només precedeix la d'aquesta en vint-i-set dies i en aquestes quatre setmanes escasses la primera carta havia hagut d'anar de Perpinyà a Barcelona, la resposta de Josep Salvador de Barcelona a Perpinyà i Barrère havia hagut de demanar els llibres al seu editor de París i rebre'ls. També és de remarcar el gran interès que manifesta en aquesta època pels fóssils que li pugui trametre Josep Salvador i que veurem encara confirmat en cartes successives.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpignan le 22 mai 1752

J'ai fait venir de París, Mon cher Monsieur, trois exemplaires, bien reliés à la mode, de mes Observations anatomiques que vous m'avez demandé par deux de vos lettres. J'y ai joint un autre exemplaire relié de mon Ornithologie pour que vous pouissiez le procurer à quelque savant curieux de Barcelone, ou de Valence, ou de Madrid [...]. Le tout me revient à vingt livres ou à vingt pessetas d'Espagne. Monsieur Llucia[28], qui va incesamment à Barcelone pour faire les affaires de Monsieur d'Ortaffa[29] d'ici et qui logeait ci devant chez Monsieur le Docteur Roma[30], doit vous les remettre en mains propres. Je suis avec vous avec un parfait attachement, mon cher Monsieur, votre très humble et très obeissant serviteur.

Barrère
medecin

A Perpinyà a 22 de maig de 1752

He fet venir de París, benvolgut senyor meu, tres exemplars, ben relligats a la moda, de les meves *Observations anatomiques* que m'heu demanat en dues de les vostres cartes. Hi he afegit un altre exemplar relligat de la meva Ornitologia per tal que el pugueu procurar a algun savi curiós de Barcelona, o de València, o de Madrid [...]. Tot plegat em puja vint lliures o vint pecetes d'Espanya. El senyor Llucià, que va tot sovint a Barcelona per ocupar-se dels interessos del senyor d'Ortafà d'aquí i que s'allotjava fins ara a casa del doctor Romà, us els ha de lliurar en própia mà. Us soc, amb la més perfecta fermança, estimat senyor meu, el vostre més humil i més obedient servidor

Barrère
metge

Sembla que les *Observations anatomiques* tenien una certa sortida entre les amistats de Josep Salvador. És posible que aquest relatiu èxit induís a Barrère en aquesta època a tractar novament de donar sortida a les seves existències d'exemplars de la seva ornitologia. La carta, ens dona una interessant pinzellada del cercle de relacions entre les que es movien tant Barrère com Salvador.

La següent, molt breu, no fa altra cosa que confirmar una vegada més la normalitat dels intercanvis entre els dos corresponsals i el fet que, de tant en tant, es perdia alguna carta.

A Perpignan le 14 novembre 1752

J'ai receu dans son temps, Mon cher Monsieur, le cavas avec les differentes choses que vous m'avez fait l'amitié de m'envoyer et dont j'eus l'honneur de vous écrire pour le même mois de septembre pour vous remercier. Sans doute ma lettre s'est égarée. Je vous en remercie de rechef et je vous prie de me croire tout entièrement à vous.

Mon cher Monsieur
Votre très humble
et très obeissant serviteur
medecin
Barrère

A Perpinyà a 14 de novembre de 1752

He rebut al seu temps, estimat senyor meu, el cabàs amb les diferents coses que m'heu fet la gràcia de trametre'm i de les quals ja vaig tenir l'honor d'escriure-us el mes de setembre mateix per regraciar-vos. Sens dubte la meva carta s'ha extraviat. Us en regracio novament i us prego de creure'm enterament vostre.

Estimat senyor meu
El vostre més humil
i més obedient servidor
metge
Barrère

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

El que si que havia arribat al seu destí era el cabàs utilitzat per Josep Salvador per trametre a Barrère tot un seguit de fóssils i tal vegada altres objectes. Tot i que avui ens pot semblar un estri poc apropiat per al transport de fósssils i d'objectes delicats, no era gens insólit el seu ús com a «contenidor» fins a dates força més properes de nosaltres que mitjans del segle XVIII. La tónica de frequentació epistolar de tot l'any 1752 es manté amb aquestes dues cartes del setembre (perduda) i del novembre.

La carta següent confirma, si encara calia, les múltiples utilitats d'un cabàs i el paper gens menystenible d'aquest estri en els intercanvis científics divuitescos. També posa de relleu el progressiu decantament de Barrère com a naturalista (potser coincident amb l'acabament dels treballs d'inventari florístic del Rosselló) pels fóssils i els minerals.

A Perpignan le 6e fevrier 1753

J'ai receu, Mon cher Monsieur, le gros coco des Indes et un cavas plein de curiosités, que vous avez eu la bonté de m'envoyer par un voiturier catalan, dont je vous remercie infiniment, mais vous me fairiez encore plus de plaisir de me procurer les poissons plâtreux d'Oran, la matière du metal qu'on a decouvert au Perou pour la construction de canons ou artilleries, un morceau aussi de la roche dont on tire les diamants du Bresil et autres substances minerales et petrifications dont je suis for passionné.

On me fait esperer quelques petrifications curieuses dont je vous fairai part. En attendant je vous prie d'agréer deux exemplaires reliés proprement de mes ouvrages comme une marque de l'amitié que j'aurai toute ma vie pour vous.

totus sum tuus ex corde Barrère medecin

A Perpinyà a 6 de febrer de 1753

He rebut, estimat senyor Meu, el gran coco de les Indies i un cabàs ple de curiositats, que heu tingut la bondat de trametre'm per un cotxer català, dels quals us quedo molt agraït peró encara em farieu més content si em procuraveu els peixos guixencs d'Orà, la matèria del metall que s'ha descobert al Perú per a la fabricació de canons o artilleries, un bocí de la roca de la qual s'extreuen al Brasil els diamants i altres substàncies minerals i petrificacions de les quals soc força apassionat.

Hom em fa esperar algunes petrificacions curioses de les quals us faré participar. En espera d'això us prego que accepteu dos exemplars acuradament relligats de les meves obres com a testimoniatge de l'amistat que tindré per vos tota la vida.

totus sum tuus ex corde Barrère metge

El metall al qual es refereix Barrère és sens dubte el platí, que havia estat descrit el 1748 per Antonio de Ulloa al segon volum de la *Relación histórica del viaje a la América Meridional hecho de orden de S. Mag. para medir algunos grados de meridiano terrestre y venir por ellos en conocimiento de la verdadera figura y magnitud de la Tierra, con otras varias observaciones astronómicas y físicas* i sobre el qual havien publicat el 1750 a les *Philosophical Transactions* William Brownrigg i William Watson els primers experiments i la primera descripció detallada. Com que inicialment el platí era considerat una impuresa dels jaciments de plata i un possible mitjà d'adulterar aquesta, hom mantingué sobre les propietats d'aquest metall, durant aquests primers anys que seguiren a la seva descoberta, un cert secret, cosa que inevitablement donà ocasió a especulacions sobre les seves possibles aplicacions, com aquesta que apunta Barrère que podia tenir propietats particularment favorables per a la fosa de canons.

Ignorem en canvi a què es refereix Barrère quan parla del peixos guixencs d'Orà. Es tracta potser d'algun fóssil conegut com a procedent d'aquella població de l'Africa del Nord que, en aquells anys, es trobava sota la sobirania de la corona espanyola.

A la carta següent Barrère insisteix en les seves peticions de platí, les quals, versemblantment, mai foren satisfetes per Salvador que no és gaire fàcil que tingués accés a mostres del

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

nou material. Per primera vegada Barrère fa esment en aquesta carta del seu propi gabinet de curiositats, més modest, pel que sembla, que el de Josep Salvador peró «qui commence a devenir beau de jour en jour». Ja coneixiem l'existència d'aquest gabinet mercès a diferents documents identificats per AMIGO (1983) peró aquí la trobem confirmada i datada de la seva própia mà.

A Perpignan le 8e avril 1753

Je vous envoie, Mon cher Monsieur, quelques priapolites[31] qu'on trouve en un champ dans le fons du Languedoc. On me fait esperer quelques autres petrifications dont je vous fairai part quand je les aurai recensés.

Le porteur de la presente est un de mes amis, vous lui fairez plaisir de lui faire voir votre Cabinet, il vous parlera du mien qui commence à devenir beau de jour en jour. Je vous prie de vouloir bien lui remettre le métal de [bronse?] decouvert dans le Perou, dont on fait les canons, et autres curiosités. Il se chargera avec plaisir de me les aporter à Perpignan.

J'ai l'honneur d'être de tout mon coeur, Mon cher Monsieur, votre très humble et très obeissant serviteur et ami

Barrère medecin

A Perpinyà a 8 d'abril de 1753

Us trameto, estimat Senyor Meu, alguns *priapolites* que hom trova en un camp al fons del Llenguadoc. Estic a l'aguait d'altres trameses de petrificacions de les quals us faré partícip tan bon punt les hagi inventariades.

El portador és un dels meus amics, feu-li el plaer de mostrar-li el vostre gabinet, ell us parlarà del meu que comença a fer més goig cada dia que passa. Us prego que li vulgueu lliurar el metall de [bronze] descobert al Perú, del qual es fan els canons, i altres curiositats. Ell s'encarregarà ben de grat de portar-me-les a Perpinyà.

Tinc l'honor de ser de tot cor, estimat Senyor Meu, el vostre molt humil i molt obedient servidor i amic

Barrère metge

Aquesta visita d'un amic de Barrère seria la primera visita documentada del gabinet de Josep Salvador per un curiós foraster. Evidentment, en aquells anys que el gabinet Salvador començava a configurar-se tal com el coneixem en l'actualitat, la seva visita no era encara accesible a un públic ampli sinó només a persones de la confiança del seu propietari o a aquells que li arribaven recomanats per algun amic comú.

A Perpignan le 14 novembre 1753

Mon cher ami

Je profite de la comodité des Mrs. les commandeurs de militie pour vous envoyer un exemplaire de l'ouvrage que je viens de publier. Le depart de ces Monsieurs a été si pressé que je n'ai pas eu le temps de faire relier le livre. C'est ce que je fairai en une autre ocassion, je vous prie d'agréer ma bonne volonté. Je vous envoye aussi quelques programmes ou *prospectus* de mon ouvrage, je vous prie de faire savoir mon ouvrage en Espagne, en Portugal, a Cadis, a Valence, a Saragosse, a Cervera, a Lisboa, enfin a tous les endroits que vous jugerez à propos. Vous pouvez envoyer mon prospectus a vos amis et vous pouvez aussi en distribuer à Barcelone. Cet ouvrage est très utile aux médecins et aux chirurgiens. Ils peuvent l'envoyer chercher à Perpignan. Le prix est 4 piecettes en feuille, s'ils les veulent reliés il leur coutera quelque chose de plus. J'espère que vous me rendrez le service. En attendant de vos chères nouvelles, je suis de tout mon coeur votre très humble et très obeissant serviteur et ami

Barrère medecin

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpinyà el 14 de novembre de 1753
Estimat amic
Aprofito l'ocasió del pas dels Srs. comanadors de la milicia per fer-vos tramesa d'un exemplar de l'obra que acabo de publicar. La marxa d'aquests senyors ha estat tan precipitada que no he tingut temps de fer relligar el llibre. Ho faré en una altra ocasió, us prego que accepteu la meva bona voluntat. Us trameto també uns quants programes o prospectes de la meva obra, us prego que difongueu la meva obra a Espanya, a Portugal, a Cadis, a València, a Saragossa, a Cervera, a Lisboa, en fi a tots els llocs que jutjeu apropiats. Podeu trametre el meu prospecte i podeu també distribuir-ne a Barcelona. Aquesta obra és molt útil als metges i als cirurgians. La poden demanar a Perpinyà. El preu és de quatre pecetes en rama, si els volen relligats els hi costarà una mica més. Espero que em fareu el favor. Esperant les vostres grates noves, soc de tot cor el vostre més humil i obedient servidor i amic
Barrère metge

Desconeixem completament la identitat d'aquests senyors «commandeurs de militie» als quals confià en aquesta ocasió la seva tramesa Barrère. A la Biblioteca Salvador, per altra banda, si bé hi ha un exemplar de la segona edició (1753) de les *Observations anatomiques* de Barrère, no s'hi troba cap rastre del *prospecte* que anuncia que tramet. Tampoc l'hem sapigut localitzar a les biblioteques i arxius de Perpinyà. Que Josep Salvador actuava efectivament de distribuidor de l'obra de Barrère ens ho confirma una carta de José Hortega a Josep Salvador, datada a Madrid el 26 de gener de 1754 en la qual li acusa rebuda, entre altres coses, d'*el libro del Dr. Barrere*, sense més especificacions; per la data i per la carta de Barrère que estem comentant cal suposar que es tracta precisament d'aquesta segona edició de les *Observations anatomiques.*

La carta següent confirma que efectivamant la tramesa de novembre consistia en un exemplar de la segona edició de les *Observations anatomiques.* En aquesta, per altra banda, trobem ja Barrère donant una llista de preus i insistint perquè Salvador li faci de distribuidor ibèric tal com acabem de comentar que ja li feia.

A Perpignan le 15 janvier 1754
Je vous souhaite, Mon cher Ami, une très heureuse année et une parfaite santé.
Je vous envoyai le mois de novembre dernier un seul exemplaire que j'avais de la nouvelle edition de mes Observations anatomiques avec figures, j'ai encore un exemplaire proprement relié à vous envoyer, [mandez] moi s'il vous plait quelque commodité pour vous le faire tenir. Vous me fairez beaucoup de plaisir d'engager vos libraires, ou vos médecins et chirurgiens de m'acheter mon ouvrage. Il se vend chaque exemplaire

en blanc 3	
broché et couvert de papier marbré	3 10
proprement relié	5

Je ne veux pas m'obliger de les envoyer à Barcelone, je les remetrai les exemplaires à Perpignan à la personne qu'ils m'indiqueront. J'attends cette grace de vous, Mon cher ami, puisque je suis avec l'attachement le plus sincere vôtre très humble et très obeissant serviteur
Barrère medecin
on vend mon ouvrage à Paris et à Montpellier et dans toute la France.

A Perpinyà, 15 de gener de 1754
Us desitjo, estimat amic meu, un feliç any i una perfecta salut.
El mes de novembre passat us enviava un únic exemplar que tenia de la nova edició de les meves Observations anatomiques amb figures, en tinc encara un exemplar ben relligat per enviar-vos, [trameteu-me] alguna facilitat per poder-vos-el fer a mans. Em fareu molt de plaer si feu comprometre els vostres llibreters, o els vostres metges i cirurgians a comprar-me el meu llibre. Es ven cada exemplar

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

en blanc	3
en rústega i amb paper de guardes	3 10
ben relligat	5

No em vull obligar a trametre'ls a Barcelona, jo lliuraré els exemplars a Perpinyà a la persona que m'indiquin. Espero de vos aquesta mercè, estimat amic meu, atès que soc amb el meu afecte més sincer el vostre més humil i més obedient servidor

Barrère metge

Transcorre més d'un any fins a la data de la següent carta. De tota manera no hi ha dubte que entremig hi hagué contactes entre els dos corresponsals atès que Barrère fa esment d'uns exemplars de les seves *Observations anatomiques* de la tramesa dels quals no teniem notícia per les cartes precedents conservades. El que si que es pot assegurar és que aquesta és la primera carta de l'any 1755 atesa la frase amb que s'inicia la carta.

A Perpignan le 8 fevrier 1755

Je vous souhaite un peu tard, mon cher ami, une heureuse année mais mes souhaits pour vous ne sont pas moins sincères.

Avez vous vendu par hazard mes sept exemplaires brochés et les deux reliés de mes Observations anatomiques?

On m'a proposé, il y a quelques mois, d'être premier médecin de l'infant et l'infante de Parme mais j'ai remercié le Roi de l'honneur qu'on me faisois, attendu mes incomodités.

Sa Majesté viendra me nommer protomédic du Roussillon; charge très honorable mais fort peu lucrative.

J'[ai] aussi besoin de la pharmacopée catalane du Docteur Alós, faites moi l'amitié de me l'envoyer.

Je vous prie d'[...] de mes respects Madame votre épouse et de me croire tout entièrement à vous.

Barrère Protomédic

A Perpinyà el 8 de febrer de 1755

Us desitjo amb una mica de retard, estimat amic, un bon any peró no per això els meus bons desitjos per vos son menys sincers.

Heu venut potser els meus set exemplars en rústega i els dos relligats de les meves Observations anatomiques?

Fa alguns mesos hom m'ha proposat ser el primer metge de l'infant i l'infanta de Parma peró jo he regraciat el Rei de l'honor que em feia, ateses les meves incomoditats.

Sa majestat vindrà a nomenar-me protometge del Rosselló; càrrec molt honorable peró molt poc lucratiu.

Em cal la farmacopea catalana del Doctor Alós, feu-me la mercè de trametre-me-la.

Us prego que [...] els meus respectes la vostra senyora esposa i que em tingueu per ben vostre.

Barrère Protometge

Els infants de Parma als quals fa referència Barrère eren l'infant Felip, fill del rei Felip V d'Espanya i d'Isabel Farnese, que havia obtingut els ducats de Parma, Piacenza i Guastalla per la Pau d'Aquisgran (1748), i la seva esposa Lluisa Isabel, filla de Lluís XV de França; Felip I ocupà el ducat de Parma, Piacenza i Guastalla de 1748 fins a la seva mort el 1765. Ignorem per quina raó Lluís XV podia tenir interès a proposar Barrère com a primer metge al seu gendre i la seva filla, sobretot si pensem que Parma no estava pas mancada de metges de prestigi a l'època (Cervi, metge de cambra de Felip V en aquells dies, per exemple, havia vingut de Parma). Pel que fa a la farmacopea catalana que demana en un altre passatge de la carta es tracta sens dubte de la *Pharmacopoea catalana, sive antidotarium restitutum* publicada pel metge i catedràtic de la Facultat de Medicina de l'Estudi General de Barcelona Joan d'Alós

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

(Moià, Bages, 1617 – Barcelona 1695) el 1686. Joan d'Alós havia estat nomenat protometge del Principat de Catalunya i dels comtats de Rosselló i Cerdanya per Carles II (si bé, de fet, la seva autoritat es limità al Principat i a la part de Cerdanya que el tractat dels Pirineus havia deixat sota la sobirania dels monarques espanyols) peró el seu prestigi, com es veu, es mantenia seixanta anys més tard de la seva mort.

A Perpignan le 8 mars 1755

D'abord, mon cher Monsieur, après vôtre lettre reçue du 23 fevrier dernier j'ai écrit à Montpellier pour avoir de la *Sensitiva*, mais on m'a répondu qu'ils n'en avoient pas; j'ai cherché aussi parmi mes graines et je n'en ai pas trouvé non plus. L'année prochaine, si vous en souhaitez, il faudra s'y prendre à meilleure heure pour vous en procurer.

Je vous recommande toujours mes exemplaires de mes Observations anatomiques. La Pharmacopoea ou la Concordia Catalana me fera plaisir.

Ma famille vous presente ses amitiés, et moi je suis toujours tout à vous

Barrère Protomedic

A Perpinyà el 8 de març de 1755

Primer de tot, estimat Senyor meu, tan bon punt rebuda la vostra carta del 23 de febrer darrer he escrit a Montpeller per poder tenir *Sensitiva*, peró m'han respost que no en tenien; he buscat entre les meves granes i tampoc n'he trobat. L'any que ve, si en voleu, caldrà posar-s'hi més aviat per poder-vos-en procurar.

Us recomano un cop més els meus exemplars de les meves Observations anatomiques. La Pharmacopoea o la Concordia Catalana m'agradarà prou.

La meva familia us presenta les seves amistats, i jo soc sempre ben vostre

Barrère Protometge

L'estudi dels moviments de la sensitiva (*Mimosa pudica*) havia estat un tema que havia desvetllat l'interès de diferents naturalistes en el marc de la tradició vitalista característica de l'escola de Montpeller. No és estrany doncs que Barrère pensés que Montpeller era el lloc adequat per trobar-ne llavors.

La Concordia Catalana a la qual fa al.lusió Barrère deu ser versemblantment la *Concordia Pharmacopolarum Barcinonensium*, la primera farmacopea del Col.legi d'Apotecaris de Barcelona, publicada per aquest per primera vegada el 1511 i reeditada amb successives esmenes i ampliacions el 1535 i el 1587. L'interès de Barrère, com a protometge de la «province» del Rosselló, per aquesta obra, així com el ja manifestat per la d'Alós a la carta precedent, són un indicatiu del prestigi del qual gaudien encara a mitjan segle XVIII les velles farmacopees catalanes.

La carta següent és ben significativa en la correspondència entre dos tournefortians com eren tant Barrère com Josep Salvador. No s'hi escatimen els elogis a l'obra de Linné, la qual resultava manifestament familiar a tots dos corresponsals i per la qual Josep Salvador s'interessa fins al punt d'enviar a demanar el *Species Plantarum*, llibre publicat tot just dos anys abans, el 1753.

A Perpignan le 12 mai 1755

J'ai remis, Mon cher ami, aux PP. chartreux, les Fundamenta Botanica seu Philosophia Botanica, qui contient et la Bibliotheca Botanica. En un mot, tout il me coute six livres.

De plus je vous envoie le Systema Naturae qui est devenu rare et qui est excellent pour apprendre l'histoire naturelle que j'aime plus que tous les autres ouvrages de Linnaeus. Il me coute huit livres.

Je suis toujours tout à vous. Votre ami

Barrère protomédic

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

A Perpinyà el 12 de maig de 1755
He lliurat, estimat amic meu, als PP. Cartoixans, els Fundamenta Botanica seu Philosophia Botanica, que conté i la Biblioteca Botanica, tot plegat em costa sis lliures.
A més us adjunto el Systema Naturae que ha esdevingut rar, que és excel.lent per aprendre la historia natural i que jo m'estimo més que totes les altres obres de Linné. Em costa vuit lliures.
Sempre ben vostre. El vostre amic
Barrère protometge

La carta en qüestió conté al peu unes breus notes de la mà de Josep Salvador prou significatives i que per això reproduim a continuació amb la mateixa ortografia vacil.lant amb què foren escrites.

Tinch de enviar
lo valor dels sobredits llibres
rebuts als 17 maig 1755

remeses [14] pesetas y li enviat a demanar Speties
Plantarum als 30 maig Linneus
1755 a sota de Maig

L'interès de Barrère per cumplir dignament amb el seu càrrec de protometge torna a mostrar-se en la carta següent, la darrera de la seva mà que es conserva a la biblioteca Salvador.

A Perpignan le 5 aout 1755
Vous m'obligez infinement, Monsieur et Cher Ami, de me mander si le protomédic de Catalogne fait fermer les boutiques des apothicaires qui ne sont point la due forme ou si elles sont pourvues de mauvais remèdes, et s'il fait cela de son autorité
Je vous prie de'avoir la bonté de m'instruire sur cela qui me regarde personnellement et de vouloir bien me le certifier. J'attends de vous cette grace puisque je suis tout à vous ex corde.
Barrère protomedic
quod facis, fac cito

A Perpinyà el 5 d'agost de 1755
Us agraeixo infinitament senyor i estimat amic d'assabentar-me de si el protometge de Catalunya fa tancar les botigues dels apotecaris que no estan degudament equipades o si estan proveides de mals remeis i si això ho fa en virtut de la seva autoritat
Us prego que tingueu la bondat d'instruir-me sobre aquesta qüestió que m'afecta personalment i que m'ho vulgueu certificar. Espero de vos aquesta gràcia atès que soc ben vostre ex corde
Barrère protometge
quod facis, fac cito

Indubtablement podem trobar un cert patetisme en aquesta carta d'un home que sabem que estava a les portes de la mort i, potser per primera vegada, donava pressa al seu corresponsal perquè li respongués. De fet la institució del Protomedicat de Catalunya, encara que amb titulars forasters una bona colla d'anys, fou una de les poques institucions catalanes que sobrevisqué el Decret de Nova Planta malgrat una breu suspensió entre 1714 i 1716. A partir de 1734, a més, tornava a tenir titulars catalans. El 1755 tenia per tinent de Protometge,

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

el càrrec superior del Protomedicat català, el metge Antoni Pla, de qui no sabem gran cosa llevat que va estudiar a Cervera, que havia exercit un temps a Lleida i que nomenà, entre 1754 i 1760, comissionats seus a Lleida, a Figueres, a Sort, a Tortosa i al Catllar.

Respongué Josep Salvador amb la rapidesa que li demanava Barrère? Arribà a temps la seva informació per permetre a Barrère exercir amb l'eficàcia que desitjava les seves funcions de protometge? És impossible saber-ho, peró el més probable és que, de fet, mai no arribés a exercir-les de manera efectiva, atès que segons informa la darrera carta de la sèril, que comentarem a continuació, Barrère caigué malalt de mort a finals de setembre o primers d'octubre de 1755.

En efecte, remata la sèrie de la correspondència de Pere Barrère amb Josep Salvador una carta de la seva vídua, Cecília Barrère, participant la nova de la mort del seu espós al seu corresponsal barceloní. És una carta de cal.ligrafia cuidada, versemblantment la d'un escribà a qui Cecília Barrère dictava. El principal interès d'aquesta carta és que ens permet fixar amb tota exactitut la data de la mort de Pere Barrère, que altres documents deixen en el dubte o ressenyen erróniament; la carta de Cecília Barrère no deixa dubte que la mort del seu espós es produí el 6 de novembre de 1755, després d'un mes de malaltia.

A Perpignan les 17 novembre 1755
Monsieur
permetez que j'aie l'honneur de vous écrire pour vous assurer de mes respects et en même temps pour vous faire participant de la mort de M. Barrère, médecin, mon tres cher mari et votre cher ami. Je ne doute pas que vous ne soiez sensible à la perte que j'ai faite. Sa mort qui est arrivée le sixième du courant, après avoir été alitté pendant un mois entier, m'a laissée dans la plus amère solitude, qu'il me seroit impossible de pouvoir vous l'exprimer. Aussi j'ose esperer, Monsieur, que dans cette occasion comme à l'avenir vous voudrez bien avoir les mêmes considerations pour moi que vous aviez pour mon defunct mari, en continuant à débiter les Observations anatomiques que vous avez entre les mains. Je ne vous parle point du prix parce que je n'en ai aucune connoissance mais, au cas qu'il fut exhorbitant, je vous laisse entièrement le maître de le diminuer. J'espère que vous voudrez bien avoir cette bonté, comme aussi d'etre persuadé des sentiments d'estime et de consideration avec lesquels j'ai l'honneur d'être
Monsieur
Votre très humble et très obeissante servante
Cecile Barrère escriba

A Perpinyà els 17 de novembre de 1755
Senyor
permeteu que tingui l'honor de escriure-us per a presentar-vos els meus respectes i al mateix temps per participar-vos la mort del Sr. Barrère, metge, el meu molt estimat marit i el vostre estimat amic. No dubto pas que sereu sensible a la pèrdua que he sofert. La seva mort, que ha arribat el sisè del corrent, després d'haver estat allitat durant tot un mes, em deixa en la més amarga solitut, fins a un punt que em seria impossible poder-vos expressar. Goso tanmateix esperar, Senyor. que en aquesta ocasió com en el futur voldreu prou tenir les mateixes consideracions per mi que les que heu tingut pel meu difunt marit i que continuareu distribuint les Observations anatomiques que teniu al vostre poder. No us parlo del preu perque no en se res peró, en el cas que fos exhorbitant, jo us deixo plena llibertat de

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

rebaixar-lo. Espero que voldreu prou tenir aquesta bondat, així com quedar persuadit dels sentiments d'estima i de consideració amb els quals tinc l'honor de ser

Senyor
La vostra més humil i mes
obedient servidora
Cecile Barrère escriba

No sabem res de què va passar amb les *Observations anatomiques* que romanien en mans de Josep Salvador ni tenim constància que es mantinguessin ulteriorment les relacions amb la vídua de Barrère, tot i que Josep Salvador sobrevisqué sis anys el seu corresponsal perpinyanès i que precisament d'aquests anys finals de la seva vida se n'ha conservat força correspondència a les col.leccions de la biblioteca Salvador. Del que no hi ha rastre, com ja hem esmentat, és dels exemplars sobrers ni dels fulletons de presentació de les Observations anathomiques.

NOTES

1. Presentades parcialment per AMIGO el 1985 al 110e Congrès de Sociétés Savantes (Montpeller) peró no publicades a les actes més que en resum. Els autors han de regraciar així mateix a G. Berlic i a S. Maluquer les seves aportacions pel que fa a la valoració dels aspectes ornitològics de l'obra de Barrère.

2. Utilitzem la grafia Barrère (i no Barrera com fa la Gran Enciclopèdia Catalana seguint el seu criteri d'adaptar a l'ortografia fabriana tots els noms i cognoms de personatges catalans nascuts abans de la creació del registre civil) per dues raons importants. La primera perquè és amb aquesta grafia que escrivia ell el seu cognom i així apareix en tots els documents que s'hi refereixen. La segona perquè així s'evita la confusió amb un altre botànic nord-català quasi homónim i quasi contemporani Pere de Barrera i Bordes (Prada de Conflent, 1736-1812).

3. Jordi II d'Anglaterra era també elector d'Hannover i fundà el 1737, en els seus dominis alemanys, la Universitat de Göttingen. Haller n'era en aquests anys professor i era també metge del monarca britànic.

4. «M'agradaria molt ser membre de la Societat Reial de Ciències de Londres. Aquest nou títol em procuraria un càrrec que em resultaria avantatjós des de tots els punts de vista i que em procuraria de què viure la resta de la meva vida; per això us prego, Senyor, que feu tot el possible per procurar-me la joia de ser acceptat com a membre per la Societat Reial de Ciències de Londres; no em podrieu fer cap altre plaer més gran; no afluixeu fins que la cosa estigui enllestida. Espero de vos aquesta gràcia que us demano amb insistència». (Carta de Barrère a Haller, datada a Perpinyà el 1742. Archives du Conservatoire et Jardin Botanique de Genève. Ginebra).

5. «Certament els espanyols i els portuguesos no son gaire instruits en qüestions de botànica, de física, d'anatomia, etc. Un de sol en coneixia, el català Jaume Salvador, expertíssim botànic, estimadíssim amic meu, que ens ha deixat fa poc.» (Carta de Barrère a Linné, datada a Perpinyà el 30 d'octubre de 1740 [HULTH & al., 1916, p. 161]).

6. «El català Jaume Salvador, apotecari, expertíssim botànic, home d'exquisida cortesia, morí a Barcelona el 22 de juny de 1740 als 92 anys.» (Carta de Barrère a Linné, datada a Perpinyà el 10 de gener de 1741 [HULTH & al., 1916; p. 162]).

7. »Finalment, com que el Ministeri desitja fa temps que es treballi en la història particular de les plantes de cada província per composar-ne una història general de tot el reialme, he intentat participar d'aquest projecte amb una topografia botànica del Rosselló o catàleg de les plantes observades en diferents indrets d'aquesta província del qual només n'he fet un esbós que podria perfeccionar en el futur; estaria ben content de poder contribuir a un designi tan útil a la vida i tan gloriós per a la Nació».

8. A l'informe d'aquesta Acadèmia que es publica en l'aprovació de l'*Ornithologie* les expressions no poden ser mès laudatóries: *»La Compagnie a jugé que cet ouvrage de M. Barrère sera très utile aux amateurs de l'histoire naturelle par la nouveauté de sa Méthode, par la clarté de ses caractères et par la multitude de nouvelles espèces que la Guaïane et les Pyrénées lui ont furniées»*. (La Companyia ha trobat que aquesta obra del senyor Barrère serà molt útil als aficionats a la història natural per la novetat del seu mètode, per la claretat dels seus caràcters i per la multitud d'espècies noves que li han fornit tant la Guaiana com els Pirineus).

9. «Contrastada amb les que s'han formulat fins avui sembla oferir més indicis de versemblança» (BARRERE, 1746; p. 53).

10. Aquesta referència a un desconegut cirurgià italià que preparava de manera peculiar els plecs d'herbari ens havia fet sospitar (CAMARASA, 1989), abans que advertíssim el contingut de la carta de Garelli, que les afirmacions de Pourret sobre el viatge italià de Josep Salvador poguessin ser degudes a una mala interpretació de Pourret d'una confusió de Campillo i que aquest es referís, prenent-lo per italià, al botànic i cirurgià Josep Quer (Perpinyà 1695 – Madrid 1764) que precisament el 1737 havia tornat d'Itàlia després de passar-hi quatre anys i que, efectivament, tenia una manera molt particular de preparar les plantes (BRIQUET, 1919). Quer havia tingut la desgràcia de perdre les seves col.leccions

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

italianes en un naufragi en el viatge de tornada peró durant els mesos que romangué a Barcelona és molt probable que es relacionés amb Josep Salvador i li mostrés la seva manera de preparar les plantes. Encara ens refermava en aquella opinió el fet que Josep Quer, per altra banda, tornava a ser a Itàlia (1741-45) en els anys que Campillo escribia a Josep Salvador. La troballa de la carta de Garelli invalida del tot aquella interpretació.

11. «Hizo por tierra el viaje a España, no solo a causa de los obstáculos que por el mar oponia la guerra, sino también para poder proseguir sus herborizaciones por la ribera de Génova y montañas de Mónaco, y dexar entablada su correspondencia en el jardín de Montpeller con el célebre Mr. Sauvages, y en Perpiñan con el doctor Barrere, médico viajero, y bien conocido naturalista del Rey de Francia. En Barcelona tuvo la satisfacción de manifestar las colecciones de objetos naturales que traia por fruto de sus peregrinaciones, al doctor don Joseph Salvador, hijo del insigne doctor Jayme, y heredero de su Gabinete de Historia Natural, el primero que se estableció en España, y uno de los principales ornatos que ilustran a aquella Ciudad». [C. GOMEZ ORTEGA (1784): *Elogio histórico de Don Joseph Quer.* Madrid. p. xxiv]

12. De tota manera la frase «que vous avez deja» tant pot significar que Josep Salvador tenia els llibres des d'una data anterior a les peticions de Barrère com que Barrère els hi ha fet arribar per una tramesa separada immediatament anterior a la de la carta del 14 d'abril.

13. Reproduim el text d'aquesta nota de Josep Salvador literalment tal com apareix escrit, amb una ortografia vacil.lant i fins i tot deixant-se lletres i partícules. No hem pogut identificar el caleser Refagut (tot i que aquest probablement era un criat dels Salvador) ni Tomàs Aguitarte.

14. Jaime Miguel de Guzman Dávalos y Spinola (Sevilla 1690 – Barcelona 1765), militar andalús, fou en dues ocasions capità general de Catalunya (1742-46 i 1749-1767). Entremig comanà l'exèrcit espanyol que lluitava a Itàlia durant la guerra de Successió d'Austria (o guerra de la Pragmàtica Sanció) per tal d'obtenir els ducats de Parma, Piacenza i Guastalla per a l'infant Felip, fill de Felip V d'Espanya. En pujar al tron Ferran VI (juliol de 1746) substituí en el comanament d'aquelles forces el comte de Gages, que uns mesos abans, arrollat pels austríacs, s'havia hagut de retirar fins al riu Nura, deixant en mans enemigues el Milanesat. El pas del marquès de la Mina per Perpinyà camí d'Itàlia es degué produir els darrers dies de juliol o els primers d'agost atès que coincidí amb la tramesa vehiculada pel desconegut (per nosaltres) Tomàs Aguitarte, versemblantment algun acompanyant del marquès.

15. Josep Quer (Flora Española, I, p. 368 – Madrid, 1762) fa esment del jardí del «Manitral», de la cartoixa de Scala Dei, que hauria estat a cura d'un cartoixà, deixeble de Jaume i Joan Salvador, de nom fra Josep Llobet, ja mort a l'època que Quer escribia, i també esmenta l'existència d'un jardí d'interès botànic a la cartoixa de Montalegre. En el seu viatge d'Espanya i Portugal de 1716-17 Joan Salvador i Antoine de Jussieu feren exprés una marrada a llom de mula des de Sarral fins a l'Hospitalet de l'Infant, per l'Espluga de Francolí, Poblet, Albarca, Cornudella de Montsant, Poboleda, Scala Dei, Alforja, les Borges del Camp, Botarell i Mont-roig (mentre la calessa amb la qual viatjaven normalment anava per Valls i Tarragona), per poder visitar la cartoixa de Scala Dei (SALVADOR, 1972, pp. 24-25).

16. Quer mateix, en el mateix passatge de la nota precedent, cita l'existència d'un jardí que havia estat també a càrrec de Minuart en el convent de Sant Agustí Vell. Aquest jardí havia desaparegut en ocasió del trasllat dels agustins del seu convent del barri de Ribera, prop de la Ciutadella, al del Raval, entorn de 1730.

17. Aquest «Tresorier d'Espagne» podria molt bé ser Pedro Gordillo, tresorer general de l'exèrcit d'Itàlia i amic personal de Quer. La seva visita a Chambery, seu administrativa de la Savoia (llavors part del recentment creat reialme de Sardenya), podria tenir relació amb la negociació de la pau d'Aquisgrà (març-novembre de 1748) entre els monarques d'Austria, Anglaterra, Holanda i Sardenya per una banda i França i Espanya per una altra.

18. La data de la mort de Minuart, que s'havia situat fins fa poc l'any 1768, cal situar-la, segons PUERTO SARMIENTO (1988; p. 282, nota 10) entre octubre de 1771 i gener de 1772.

19. Indubtablement es tracta de la primera edició de les *Observations anatomiques*, a les quals Barrère es referirà amb freqüència a partir d'aquesta carta. L'exemplar al qual fa al·lusió aquesta carta no es troba actualment a la Biblioteca Salvador.

20. Es tracta amb tota probabilitat del *Cestrum nocturnum* L. La indicació que es cultiva a Cadis podria molt bé fer referència al fet que fos cultivat al jardí botànic creat per Virgili al Reial Col.legi de Cirurgia de Cadis a partir de 1748. Tanmateix, a la data de la carta de Barrère la situació del jardí gadità era encara prou precària ja que el 1753 Löfling encara el va trobar en vies de plantació i amb molts problemes a causa de la textura sorrenca del sól i la salabror de l'aigua de rec (CAMARASA, 1989; p. 55).

21. Es tracta de *Tamarindus indica* L.

22. Eriçons de mar fóssils.

23. Agulles d'eriçons de mar fóssils.

24. Ab el nom de *lapis astroites* es coneixien la majoria dels fóssils que presentaven formes que suggerien alguna simetria radial (equinoderms assimètrics, madreporaris, etc.).

25. Estrelles de mar fóssils.

26. Nummulites.

27. Ammonites.

28. Molt versemblantment es podria tractar de l'advocat perpinyanès Rafael de Llucià (Perpinyà 1721-88), cosí de Francesc Xavier de Llucià (Perpinyà 1752 – París 1794), una de les màximes figures de la Revolució Francesa al Rosselló peró no en podem estar del tot segurs. En aquestes dates Rafael de Llucià era procurador reial i advocat en exercici a Perpinyà (CAPEILLE, 1914).

29. Molt probablement es tracta d'Antoni d'Ortafà (Perpinyà 1700-1782), fill i successor de Bonaventura d'Ortafà, que, com el seu pare, pledejà llargs anys per la successió d'Aldonsa d'Ortafà-Terrer en el feu d'Ortafà i en altres. Com que

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

l'esmentada dama havia testat a Barcelona el 1558 no és estrany que Antoni d'Ortafà necessités un advocat que s'ocupés dels seus afers a Barcelona (CAPEILLE, 1914; LAZERME, 1975).

30. Podria ser que es tractés del jurista i economista Francesc Romà i Rossell (Barcelona 1725-84). En aquesta època (1751-1768) exercia d'advocat dels pobres de l'audiència de Catalunya (LLUCH, 1973, p. 13).

31. Els *priapolites* dels quals parla Barrère en aquesta carta són, molt versemblantment, belemnits. Se'n conserven alguns a les col.leccions Salvador que bé podrien procedir de les trameses de Barrère.

FONTS PRIMARIES

a) Manuscrites

A més de les cartes transcrites en el cos d'aquest treball, hem recorregut als següents documents manuscrits:

ACADEMIE DES SCIENCES. Dossier personal de P. Barrère que conté cartes seves a Thomas Fantet de Lagny, cópies de cartes d'aquest i documentació sobre l'enfrontament de Barrère amb Josep Carrera el 1740. Archives de l'Academie des Sciences (Institut de France). París.

BARRÈRE, P. (1720a). De nuce marina pinea manuscriptum. Manuscrit MS. 687. Bibliothèque Centrale du Muséum d'Histoire Naturelle. París.

BARRÈRE, P. (1720b). Manuscrit sense títol referent a una espècie d'insectes. MS. 687. Bibliotèque Centrale du Muséum National d'Histoire Naturelle. París.

BARRÈRE, P. (1742). Carta (sense indicació de mes ni dia) adreçada a Albrecht von Haller. Archives du Conservatoire et Jardin Botanique de Genève. Ginebra.

BARRÈRE, P. (c. 1743). Topographia Botanica Ruscinonensis. Manuscrit Ms. 88. Bibliothèque Municipale. Nîmes (Provença).

BARRÈRE, P. (1753). Topographie botanique du Roussillon... Manuscrit M. 557. Bibliothèque Fac. Médecine. Univ. Montpellier I. Montpeller.

BARRÈRE, P. (s. d.). Histoire du liège. Ms. 685. Bibliothèque Centrale du Muséum National Histoire Naturelle. París.

CAHIER DES DELIBERATIONS DE L'UNIVERSITE. Manuscrit C.1300. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals. Perpinyà

HORTEGA, J. (1754). Carta adreçada a Josep Salvador i Riera datada a Madrid el 26 de gener de 1754. Biblioteca Salvador. Institut Botànic de Barcelona.

JUSSIEU, A. de (1720). Carta adreçada a Joan Salvador i Riera datada a París el 3 de febrer de 1720. Biblioteca Salvador. Institut Botànic de Barcelona.

LLIBRE DELS QUATRE CLAUS (inclou el catàleg dels rectors de la Universitat de Perpinyà). Manuscrit 87 (abans 51). Biblioteca Municipal de Perpinyà.

LÖFLING, P. (1753). Carta adreçada a José Hortega, datada a Cadis el 27 de novembre de 1753. Arxiu del Real Jardín Botánico de Madrid.

b) Impreses

BARRÈRE, P. (1741a). Dissertation sur la cause physique de la couleur des nègres, de la qualité de ses cheveux et de la génération de l'une et de l'autre. París.

BARRÈRE, P. (1741b). Éssai sur l'histoire de la France équinoxiale, ou denombrement des plantes, des aninaux et des mineraux qui se trouvent dans l'île de Cayenne, les îles de Remire, sur les côtes de la mer et dans le continent de la Guyanne. París.

BARRÈRE, P. (1742). Dissertatio physico-medica, cur tanta humani ingenii diversitas. París.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

BARRÈRE, P. (1743). Nouvelle relation de la France équinoxiale contenant la description des côtes de la Guiane; de l'île de Cayenne; le commerce de cette colonie; les divers changements arrivés dans ce Pays et les moeurs et coutumes des differents peuples sauvages qui l'habitent. París.

BARRÈRE, P., 1745 – Ornithologiae specimen novum, sive series avium in Ruscinone, Pyrenaeis montibus atque in Gallia Aequinoctialis observatarum, in classes, genera et species, nova methodo digesta. Perpinyà.

BARRÈRE, P. (1746). Observations sur l'origine et la formation des pierres figurées. París.

BARRÈRE, P. (1751). Observations anatomiques tirées de l'ouverture des cadavres propres à découvrir la cause des maladies et leurs remèdes. Perpinyà.

BARRÈRE, P. (1753). Observations anatomiques, tirées des ouvertures d'un gran nombre de cadavres, propres à decouvrir les causes des maladies et leurs remèdes (nouvelle edition augmentée). Perpinyà.

BARRÈRE, P. (1778). Memoire sur la culture du riz. Histoire de la Societé royale des Sciences établie à Montpellier. Memoires de mathématique et de physique tirés des registres de cette Société, II: 304 – 309. Montpeller.

Bibliografía

AMIGÓ, J. J. (1983). La topographie botanique du Roussillon de Pierre Barrère (1690-1755). Éssai de datation et d'attribution, Conflent, 125: 3-48. Prada.

AMIGÓ, J. J. (1985a). Les debuts de l'histoire de la botanique dans les Pyrénées-Orientales (1570-1800). C. R. 110e Congr. Nat. Soc. Sav., Montpellier 1985, Sect. Hist. Sc. et Tech, 1: 11 – 20. París.

AMIGÓ, J. J. (1985b). Le Jardin Royal des Plantes de Perpignan. C. R. 110e Cong, Nat. Soc. Sav., Montpellier 1985, Sect. Hist. Sc. et Tech., 1: 21 – 32. París.

BOLÓS, A. de (1959). Nuevos datos para la historia de la familia Salvador. Discursos de recepción. Real Academia de Farmacia de Barcelona, 3: 5 – 50. Barcelona.

BRIQUET, J. (1919). Les collections botaniques du botaniste espagnol José Quer (1695-1764). Ann. Conser. Jar. Bot. Genève, 20 (1916-19): 465-478. Ginebra.

BROC, N. (1974). La géographie des philosophes, géographes et voyageurs français au XVIIIe siècle. Ophris. París.

CAMARASA, J. M. (1983). Notes per a una história de la botànica als Països Catalans. I. La introducció del mètode natural (1789-1843). Collect. Bot. (Barcelona), 14: 119-132. Barcelona.

CAMARASA, J. M. (1986). El botànic Joan Minuart. Ajuntament de Sant Celoni. Sant Celoni (Vallès Oriental).

CAMARASA, J. M. (1988). El gabinet de curiositats de la família Salvador. Barcelona Metrópolis Mediterrània, 9: 143 – 147. Barcelona.

CAMARASA, J. M. (1989). Botànica i botànics dels Països Catalans. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

CAPEILLE, J. (1914). Dictionnaire de biographies roussillonnaises. J. Comet impr.. Perpinyà.

CHAIA, J. (1964). Pierre Barrère (1690-1755) médecin botaniste à Cayenne, correspondant d'Antoine de Jusssieu. C. R. 89e Congr. nat. Soc. sav., 17-26. Lyon.

CHAIA, J. (1967). Pierre Barrère (Perpignan 1690-1755) médecin anatomo-pathologiste. C. R. 92e Congr. nat. Soc. sav., 1: 209-217. Strasbourg et Colmar.

GAUTIER, G. (1898). Catalogue raisonné de la flore des Pyrénées-Orientales. P. Klincksieck. París.

GOMEZ ORTEGA, C. (1784). Elogio histórico de Don Joseph Quer. In: J. QUER, Flora Española, 5: xi-xxxii. Madrid.

GOUGES, M. (1958). Une controverse botanique au 18e siècle. Rev. Tramontane, 42 (410): 53-54. Perpinyà.

HOEFER, D. (1866). Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours. F. Didot. París.

HULT, J. M. *et al.* (1916). Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. Med understöd af svenska staten utgifna af Upsala universitet. A.-B. Akademiska Bokhandeln – R. Friedländer & Sohn. Upsala & Berlin.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas http://collectaneabotanica.revistas.csic.es
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)

LAPEYROUSE, P. P. de (1813). Histoire abrégée des plantes des Pyrénées... et Itinéraire des botanistes dans ces montagnes. Impr. de Bellegarrigue. Tolosa de Llenguadoc.

LAZERME, Ph. (1975). Noblesa catalana. Cavallers y burgesos honrats de Rosselló y Cerdanya. Imprimierie Centrale de l'Ouest. La-Roche-sur-Yon (Vendée).

LLUCH, E. (1973). El pensament económic a Catalunya (1760-1840). Edicions 62, S. A. Barcelona.

MALUQUER, J. (1987). Aspectes històrics dels estudis ornitològics als Països Catalans. Dins: FOLCH, R. (edit.). História Natural dels Països Catalans. Vol. 12. Ocells, pp. 44-60. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.

POURRET, P. A. (1796). Noticia histórica de la familia Salvador. Matheo Barceló. Barcelona.

PUERTO SARMIENTO, F. J. (1988). La ilusión quebrada. Botánica, sanidad y política científica en la España ilustrada. Serbal/CSIC.

(c) Consejo Superior de Investigaciones Científicas
Licencia Creative Commons 3.0 España (by-nc)
http://collectaneabotanica.revistas.csic.es